

TEORİDEN PRATİĞE VAKF VE İBTİDÂ

 Yakup UZUN^a

Öz

Kur'ân tilâvetinde vakf ve ibtidânın yadsınamaz bir yeri vardır. Kur'ân'ı okuyan her bir kişinin Arapçayı bilip bu dilin inceliklerine vâkıf olamayacağı düşünüldüğünde, vakf ve ibtidânın ehemmiyeti daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim bu ilmin ehemmiyetine binaen birçok müellif, bu konu üzerinde hassasiyetle durmuş, konuyla ilgili müstakil eserler kaleme almışlardır. Telif edilen bu eserlerde durulması gerekli olan yerlere birtakım vakf isimleri veya vakf işaret/remizleri belirlemişlerdir. Belirlenen bu vakf ismi ve remizlerin, birçok müellif tarafından oluşturulduğu dikkate alındığında, tek tip olması elbette beklenmeyecektir. Zira müellifler, vakf çeşidi ve mahallini belirlemede kimi zaman lafzı, kimi zaman manayı, kimi zaman hem lafzı hem manayı dikkate almalarından kaynaklı birtakım farklılıklar olmuştur. Bunlara ilaveten müelliflerin yetiştigi çevrenin, ilmî birikimin, özel tutum vb. etmenlerin de bu ameliyeye etkileri söz konusudur. Bu bağlamda söz konusu bu etkilerin boyutunu görebilmek için bu çalışmada üç farklı asırda yaşamış çoğunlukla aynı kavramları kullanan meşhur beş müellifin sırasıyla İbnü'l-Enbâri'nin *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'sı*, Nehhâs'ın *Kitâbü'l-kat' ve'l-i'tnâfi*, İbn Evs el-Mukrî'nin *el-Vakf ve'l-ibtidâ'sı*, Dâni'nin *el-Müktefâ'sı* ile Üşmûnî'nin *Menâr'*ına yer verilmiştir. Yer verilen bu eserlerin genel tahlillerinin yanı sıra vakfla ilgili kavram haritası çıkarılmış ve müelliflerin kavramlara yükledikleri anlamlar örnekler eşliğinde işlenmiştir. Çoğunlukla aynı kavramları kullanan ve sistem olarak da lafız-mana esaslı üzerine vakfları belirleyen bu müelliflerin, pratikte vakfları mushaflara işlemelerinin aynı olup olmadığı araştırılmıştır. Bu ameliyeyi yaparken müelliflerin yaklaşımlarını daha iyi kavrayabilmek için genelde nahiv, kıraat ve i'rab konularında muvafık olan âyetler seçilmiş ve müelliflerin vakf tercihleri bu âyetler üzerinden ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Kıraat, Mushaf, Anlam, Vakf, İbtidâ, Remz.

FROM THEORY TO PRACTICE WAKF AND IBTIDA

Foundation and ibtida have an undeniable place in the recitation of the Quran.

^a Öğr. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi, uzuny571@gmail.com

Considering that not every person who reads the Quran will know Arabic and have a grasp of the subtleties of this language, the importance of waqf and ibtida will be understood better. As a matter of fact, due to the importance of this science, many authors dwelled on this issue with sensitivity and wrote individual works on this subject. In these copyrighted works, they have determined some foundation names or foundation signs/charts where it is necessary to focus. Considering that these foundation names and charts were created by many authors, it would not be expected to be uniform. Because there were some differences due to the fact that the authors took into account sometimes literal, sometimes meaning, sometimes both literal and meaning in determining the type of foundation and locality. In addition to these, the environment in which the authors were raised, scientific knowledge, special attitude, etc. factors also have an effect on this procedure. In order to see the size of these effects in this context In this study, the works of five famous authors who lived in three different centuries, mostly using the same concepts, are included. These authors and their works are respectively: Ibnu'l-Anbâri's Izâhu'l-Waqf ve'l-Ibtidâ, Nehhas's Kitâbu'l-Kat' ve'l-I'tnâf I, Ibn Evs al-Mukrî's al-Waqf wa'l-Ibtidâ, Dâni's al-Muqtafa and finally Usmûnî's Menâr. In addition to the general analysis of these works, the concept map of the *wakf* was created and the meanings that the authors attributed to the concepts were discussed with examples. It has been investigated whether these authors, who mostly use the same concepts and define *wakfs* based on word-meaning as a system, wrote the *wakfs* in the Quran same. While doing this, to better understand the approaches of the authors, the verses that are generally accepted in the subjects of *nahiv*, *qiraah* and *i'rab* were chosen and the *wakf* preferences of the authors were discussed through these verses.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Kur'ân'ın doğru manayı yansıtacak şekilde harflerin hakkını ve mustehakkını vererek tilâvet etmek önem arz etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.), her konuda en güzel örnek olduğu gibi ilâhî kelâmın okunması, anlaşılması ve hayata tatbiki noktasında da en güzelini ortaya koymuş ve Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiğini bizlere göstermiştir. Öyle ki o, Kur'ân tilâvetinin uygulamasını kavratma anlamında vakfedilmesi gereken yerlerde vakf, vasledilmesi gereken yerlerde vasl yapmanın yanı sıra meddine ve kasrına dikkat ederek bizatihi okumuş ve bu konuda sahâbeyi de yönlendirmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân tilâveti konusunda bu yönlendirici ve

teşvik edici tutumundan hareketle ve onun doğru anlaşılmasını sağlamak maksadıyla mananın tamam olduğu yerde kıraati keserek nefes almayı ifade eden vakf¹ ile mana bütünlüğüne riâyet ederek uygun yerden başlamayı ifade eden ibtidânın bir ilim olarak ele alınması ilk dönemlerden itibaren ehemmiyet kazanmıştır. Bu konuda sahâbe, tâbiîn ve onları takip eden nesiller, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) irşatları doğrultusunda bu meseleye odaklanmış ve sonrakilere konunun yapı taşlarını aktarmışlardır.

Gelişerek kavramlaşma ve sistemleşme hüviyetini kazanan vakf ve ibtidâ ilmi, Arap olmayanların İslâm'a girmeleri ile daha da bir önem kazanmıştır. Zira Arap diline vâkıf olmayan kesimler için bu ilim, Kur'ân-ı doğru okuyup sahih anlamı ortaya çıkarma hususunda âdeta bir mikyâs olmuştur. Bu ilme duyulan ihtiyaç artarak devam etmiş ve önemini günümüze kadar korumuştur. Öyle ki bu ilmin kazandırdığı bilgiden yoksun olan okuyucuların tilâvetlerinde anlam kaymalarına, Yüce Allah'ın muradına aykırı itikâdî ve amelî fâsit anlamların zuhuruna şahit olunmaktadır. Bu hataların önlenebilmesi ise ancak bu ilmin gereklerine riayet etmekle mümkündür.

Okuyucuların tilâvetlerinde vakf ve ibtidâ ile ilgili görülen anlam kaymalarının önüne geçmek maksadıyla tarihten günümüze birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda müelliflerin tutum ve davranışlarının yanı sıra bulunmuş oldukları çevresel faktörlerin etkisiyle vakflar, kuvvet derecesine göre *tâm*, *kâfi*, *hasen*, *sâlih*, *kabîh* vb. terimlerle ifade edilmiş, kimi müelliflerce bu terimlerin remizlerle ifade edilmesi de söz konusu olmuştur. Bunlara ilaveten bu terimler arasında renklerdeki ara renk misali *vakf-ı etemm*, *vakf-ı ekfâ*, *vakf-ı ahsen*, *vakf-ı aslah*, *vakf-ı akbah* gibi vakflarla, diğer vakflar arasında geçişgenlik arzeden vakflar da zikredilmiştir.

İşte biz, sözünü ettiğimiz bütün bu terimlerin ne anlama geldiğini gösterme maksadıyla benzer terim kullanan müelliflerin en meşhurlarından, tabiri caizse bu alanın duayenlerinden² beşinin eserlerine bu çalışmamızda yer vereceğiz. Bu bağlamda müelliflerin, kısa hal tercümelerine dipnotlar şeklinde temas etmek suretiyle ortaya koyup, eserleri üzerinde yoğunlaşacağız. Yine bunların alandaki konumları, vakf ve ibtidâyla ilgili

¹ Bu makalede sıklıkla kullanılan vakf, remiz vb. kavramlarda ve müellif isimlerinde genellikle *DİA* ve *TDK* esas alınmıştır. Örneğin; *vakf* kavramı, fıkıh alanında kullanılan bir terim olan *vakıf* kelimesinden farklı olarak kıraat alanında arada -ı- harfi olmadan kullanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada bu kavrama sadece vakf olarak yer verilirken; remiz kavramı, remz olarak da zikredildiği için yerine göre her ikisine de yer verilmiştir.

² Secâvendî benzer vakf çeşitlerini kullanmadığı için bu çalışmaya dahil edilmemiş olup başka bir çalışmada ele alınmıştır.

verdikleri bilgiler, yer verilen vakf ismi ve remizler, bunlara yüklenen anlamlar vb. konular üzerinde sistemli bir şekilde duracağız. Ardından bu vakf ismi ve remizlerin, mushaflar üzerindeki yansımalarına bakacağız. Bunu yaparken mushafların genelini dikkate alarak değerlendirme yapıp, makalenin boyutunu düşünerek sınırlı örneğe yer vereceğiz. Neticede teoriyle pratiğin ne oranda örtüştüğüne, teoride ismi ve tanımı aynı ve benzer olan vakfların, pratikte aynı özelliğe sahip yerlere konup konmadığına, aynı işlevi icrâ edip etmediğine bakacağız.

A. Vakf ve İbtidâda Temel Unsur

Müellifler, vakf ve ibtidâ yaparken birtakım kriterleri esas almışlardır. Bu kriterler, genelde vakf yapmada esas olan âyet sonu mudur, lafızla beraber mana mıdır, yoksa sadece mana mıdır şeklindeki sorulara aranan cevaplardır. Müelliflere baktığımızda bunların kahir ekserisine göre, âyet sonu olsun ya da olmasın, vakf yapmada esas unsur manadır. Onlardan, her ne kadar âyet sonlarında vakf yapmanın evlâ olduğunu söyleyenler olsa da lafız manaya tâbi olduğundan vakfta asıl olan manadır, demişlerdir. Netice itibarıyla vakf yerlerinin tespitinde, mana dikkate alınarak belirlenmesi yaygın bir durum olmuştur.³

Müelliflerin bir kısmı ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eşi Ümmü Seleme'den (r. anhâ) (ö. 62/681) gelen;

“Hz. *يُقَطَّعُ قِرَاءَتَهُ يَقْرَأُ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ثُمَّ يَقِفُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ثُمَّ يَقِفُ مَالِكُ يَوْمَ الدِّينِ*”

Peygamber, *'Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki Allah'a mahsustur'* âyetlerini okurken her birinde fâsılalı okurdu"⁴ anlamındaki hadis-i delil göstererek vakf, 'âyet ortasında değil de âyet sonunda olmalıdır' demişlerdir. Nitekim buna dayanan birtakım müellifler de her bir âyet sonunda vakfedip bir sonraki âyet başında ibtidâ

³ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fî'l- kirâati'l- aşr*, nşr. Ali Muammed Debbâ (Mısır, ts.), 1/226; Bedru'd-Dîn ez-Zerkeşî, *el- Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru't-Türâs, 2008), 1/343-350.

⁴ Süleyman b. Eş'as Ebû Dâvud, *es-Sünen*, nşr. Ahmed Sa'd Ali (Mısır, 1952) "Vitr", 20; el-İmamü'l-Hâfız Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr-Sünenü Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Dâru'l-Garbi'l İslâmî 1996) "Kırâât", 47 (No. 2927); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, ts.), 6a-7b; Celâlüddîn Suyûtî Muhammed Nâsıru'd-Dîn el-Bânî, *Sirâcü'l-münîr fî tertîbi ehâdîsi Sahîhi'l-Câmi's-Sağîr*, thk. Isâm Mûsâ Hâdî (1430/2009), "Fedâilü'l-Kur'ân", 765, (No. 4687); Ebû Bekr b. el-Arabî el-Mâlikî, *Ârizatü'l-ehvezî bi şerhi sahîhi Tirmizî* (Beyrut: 2008), "Kırâât", 49; Ebü'l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed b. Abdüsselam Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1408/1987), 548.

yaparak okumanın, mutlak manada câiz olduğunu söylemişlerdir.

Bu konuya farklı perspektiften bakan bazı müellifler ise nakilden ziyâde lafız ve mâna ilişkini nazar-ı dikkate almışlardır. Onlar, âyetteki ifâdelerin, daha sonra gelen âyetteki ifâdelerle lafzî bir bağlantısının olup olmamasına ve mananın bozulup bozulmamasına bakmışlar; eğer sonrasıyla lafzî ilinti varsa ve vakf halinde mana da bozuluyorsa, bu durumda vakf yapmanın câiz olmadığına hükmetmişlerdir. Mezkûr kişiler vakf yapıldığında mâna bozulmuyor, yalnız sonrasıyla ibtidâ yapılması halinde anlam değişiyorsa, bu durumda vakf yapılmasına cevaz vermekle beraber, geriden almak suretiyle devam edilir, demişlerdir.⁵

Örneğin; es-Sâffât sûresi, “أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ أَفْكَهٍ يُقُولُونَ” “Dikkat edin; gerçekten onlar, uydurdukları yalanlardan dolayı derler ki” ifadesinde vakf yapıp, geriden almadan “وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَادِبُونَ” “Allah doğurdu. Şüphesiz onlar elbette yalancıdırlar”⁶ ifadesi ile ibtidâ yapılması halinde, önceki ifade ile bağ koparılmış olacaktır. Bu durumda Yüce Allah’a çocuk isnat edilmiş ve “elbette onlar yalancıdırlar” sözü havada kalmış; bunlara ilave olarak bu ifadedeki yalancılar kimlerdir? sorusu cevap bulamamış olacaktır. Örnekte de görüldüğü üzere âyetin bir önceki âyetle sıkı bir anlam ilişkisi vardır. Bu itibarla geriden alınmaksızın “وَلَدَ اللَّهُ” ifadesinden ibtidâ yapmak doğru değildir. Neticede iki seçenek söz konusu olmuştur; ya “يُقُولُونَ” ifadesinde vakf yapmayıp devam etmek, ya da söz konusu ifadede vakf yapıp geriden almak suretiyle “يُقُولُونَ” ifadesini sonrasıyla birleştirmektir. Bu durumda doğru yerde vakf ve ibtidâyla da “Onlar ‘Allah doğurdu’ iftirasında bulunmalarından ötürü elbette yalancıdırlar” şeklinde doğru bir ifade ortaya çıkmış olacaktır. Öte yandan âyetlerin sonunda vakfetmeyi kimi müellifler, her ne kadar evlâ olarak değerlendirseler de âyetlerin sonunda vakfetmeyi, âyet ortası vb. yerlerde vakfetmeye benzeten müellifler de olmuştur. Bu müellifler, âyet sonunda mananın tekâmül etmesine ve bu mahallin sonraki âyetle olan ilişkisine bakmışlardır. Onlar, vakf yapılan yerin bir sonraki ifâdeyle lafzî bir ilintisi varsa ve bununla mana tam değilse, burası âyet sonu olsa dahi vakf yapılmaz demişler; sonrasıyla lafzî bir ilişki bulunmuyorsa o zaman vakf yapılabileceğini söylemişlerdir.⁷

Yukarıda vakf ve ibtidâ yapma konusunda müelliflerin farklı

⁵ Mahmûd Husarî, *Meâlimü'l-ibtidâ ilâ ma'rifeti'l-vakfi ve'l-ibtidâ* (Kahire ts.), 52.

⁶ es-Sâffât 37/151, 152.

⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/226; Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, 1/343-350.

tercihlerini serdetmiş bulunuyoruz. Bununla beraber müellifler, bu konularda mutabık olsalar da yine vakf çeşidini gösteren remiz kullanıp kullanmama konusunda farklılıklar arzetmişlerdir. Bütün bunlara ilaveten müelliflerin oluşturdukları vakf sistemi çoğunlukla aynı olsa da pratiğe yansıtma konusunda farklılıklar söz konusudur. Şimdi biz, söz konusu olan bu farklılıkları görebilmek için lafız-mana esası üzerine benzer sistemleri oluşturan müelliflerin en meşhurlarını kronolojik olarak vermek istiyoruz. Zira bu tutumumuz, zamanın seyri açısından kendilerinden bahsettiğimiz müellif ve eserlerini daha sistemli ve sıralı olarak görebilme imkânı verecek ve vakf çeşitleri vesilesiyle gerçekleşen gelişme ve genişlemeyi de gözler önüne serecektir.

B. Vakf ve İbtidâ Konusunda Meşhur Müellifler ve Eserleri

1. Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ve *İzâhü'l-Vakf ve'l-İbtidâ* Adlı Eseri

İbnü'l-Enbârî'nin⁸ vakf ve ibtidâ konusunda telif ettiği *İzâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ* isimli eseri, kendisinden sonra bu alana ilgi duyanlar için önemli başvuru kaynağı olmuş, günümüze ulaşabilen matbu eserlerin ilk ve en meşhurlarındandır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu alanın ilk eserleri olarak; Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dân el-Kûfî'nin (ö. 231/842) *el-Vakf-u ve'l-ibtidâ fî kitâbillâhi azze ve elle'si*, İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *İzâhu'l-*

⁸ Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî, hicrî 18 Receb 271 (09 Ocak 885) de Bağdat'a yakın mesafede bulunan Enbâr şehrinde dünyaya gelmiştir. O, henüz küçük yaşlarında babası Kasım b. Muhammed el-Enbârî ile Bağdat'a gelmiş ve oradaki ilim ortamını yakından teneffüs etmiş; ilmî faaliyetlere Bağdat'ta devam ettiği için Bağdâdî nisbesiyle de anılmıştır. Başta dönemin Kûfe dil mektebî üstadı Sa'leb olmak üzere İsmâil b. İshak el-Cehdamî ve Ahmed b. Heysem el-Bezzâz gibi âlimlerden lügat, nahiv, edebiyat, şiir, tefsir, hadis ve kıraat dersleri almıştır. Bunların dışında babasının hem amcası hem de hocası olan Ahmed b. Beşşâr el-Enbârî'den kıraat dersleri okumuştur. Abbâsî Halifesi olan Râzî-Billâh'ın çocuklarını eğitime görevini de üstlenen İbnü'l-Enbârî, hayatı boyunca hiç evlenmemiş, münzevî bir hayat yaşamıştır. Hicrî 328 yılında zilhiccenin 10'uncu günü (16 Eylül 940) altmış sekiz yaşında Bağdat'ta vefat etmiştir. Bilgi için bk. Şemseddin ez-Zehabî, *Tabakâtu'l-kurrâ* (Riyâd: Merkez Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1997), 1/350.

Hanbelî mezhebî müntesibi olan İbnü'l-Enbârî, ilmiyle âmil olup çok güçlü bir hâfizaya sahiptir. Bizzat kendisi tefsir, hadis ve şiire dâir on üç sandık dolusu kitap tutacak kadar mâlûmatın ezberinde olduğunu bildirmiştir. Hadis rivâyetinde sika olarak nitelenen İbnü'l-Enbârî, Bağdat'ta babasının ders verdiği Mansûr Camii'nin diğer bir köşesinde hadis okuttuğu, aralarında Dârekutnî'nin de bulunduğu birçok öğrencinin onun derslerine katıldığı bilinmektedir. İbnü'l-Enbârî'nin bütün ilimlerde üstad olduğu Arap dili ve edebiyatının inceliklerini çok iyi özümseydiği, özellikle Kûfe dil mektebini onun kadar kavrayan bir başka âlimin bulunmadığı nakledilmektedir. Bilgi için bk. Emin Işık, "İbnü'l-Enbârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/24-26.

vakf ve'l-ibtidâ'sı ile Nehhâs'ın (ö. 338/950) *el-Kat' ve'l-i'tinâf*'ı karşımıza çıkmaktadır.⁹ Görüldüğü üzere Enbârî'nin eseri, mevcutlar içerisinde ikinci sırada yer almaktadır.

Enbârî, engin ilminin yanı sıra eserinde takip ettiği sistemi, eserinin içeriğindeki zenginliği ve doyuruculuğu sebebiyle bu sahada imam diye anılmıştır. Zira onun *Îzâhü'l-vakf ve'l-ibtidâ* adlı eseri, meşhur âlimlerce takdire şâyân bulunmuştur. Mesela; Ebû Amr ed-Dânî, Enbârî ile ilgili olarak “*Bu ilmin şehhidir*” demiş; İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ise *Gâyetü'n-nihâye* adlı eserinde İbnü'l-Enbârî'nin telif ettiği bu eser için “*Alanında yazılmış en güzel kitaptır*” ifadesini kullanmıştır. İbnü'l-Enbârî, söz konusu eserini İbn Mücâhid'e (ö. 324/936) takdim ettiğinde İbn Mücâhid, “*Böyle bir eseri yazdığına daha önce vâkıf olsaydım ben eserimi kaleme almazdım*” demiştir.¹⁰

Îzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ, yüksek değerinden ötürü önce Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dımaşk 1391/1971), sonra Ahmet Mehdelî (Beyrut/2010) tarafından tahkik edilmiş; ayrıca Emin Işık tarafından edisyon kritiği yapılarak İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde onun öğretim üyeliği tezi olarak (1973) kabul görmüştür.¹¹

İbnü'l-Enbârî'nin eserinde zikrettiği vakf çeşitlerine gelince o, vakfları; *vakf-ı tâm*, *vakf-ı hasen* ve *vakf-ı kabîh* olmak üzere üçlü taksime ayırmış vakfla alakalı hükmünü ve çeşidini belirlerken bağlantıyı, lafzî i'rab ve mana açısından olmak üzere iki şekilde ele almıştır. Müellif, ayrıca iki cümle arasında bulunan cümlenin ana umdesi sayılmayan atıf, bedel, te'kid, sıfat, hal gibi unsurlarla bağlantının varlığını lafzî açıdan bağlantıya; sonraki cümle ile mana irtibatının devam ettiği durumları ise anlam açısından bağlantıya hamletmiştir.¹²

İbnü'l-Enbârî, vakfa dâir hükmünü ortaya koyarken bazen illeti açıklamış, bazen de vakfın tayin ve tespitinde herhangi bir nedenden bahsetmemiştir. Yine o, peş peşe gelen aynı türden vakf için tekrar tekrar aynı kavramı kullanmak yerine “*وكذا لك/ aynı şekilde*”, “*ومثله/ onun benzeri*” gibi

⁹ Mehdî Düheyim, *Mefâhîmu'l-vakfi ve'l-ibtidâi abra'l-merâhili't-târihiyye*, Bikülliyeti'l-Ulûmi'l-İslâmiyye (Câmiatu'l-Cezair, ts), 5.

¹⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. C. Bergstraesser (Beyrut: Daru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 2/203-204.

¹¹ Recep Koyuncu, *Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Vakf ve İbtidânın Rolü, İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî ve Secâvendî Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 98.

¹² Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, *Vukûfu'l-Kur'ân ve eseruhâ fi't-tefsîr* (Medine: el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 1431), 114.

ifadelerle söz konusu yerin hükmünün bir öncekiyle veya daha öncekilerin hükmüyle aynı olduğuna işaret etmiştir.

Müellif, eserinde kullandığı vakf kavramlarıyla alakalı muhtelif yerlerde “اتم منه” ve “احسن منه” gibi ilave ıstılahlar da kullanmıştır. Onun bu şekilde ilave ıstılahlar kullanması, koyduğu ölçüye riâyet etmemesinden veya ciddi davranmamasından değil, vakf-ı kabîh hariç diğer iki ıstılah olan tâm ve hasenin, Kur’ân’daki tüm vakf çeşitlerini ifade etmeye ve özelliklerini belirtmeye kâfi gelmediğini düşünmesindedir.¹³ Bunların yanı sıra o, kıraate dâir farklı okuyuşları dikkate almış, eserinde hem mütevatir hem de şaz kıraatlere yer vermiştir. Şaz kıraatler içerisinde özellikle Hasan Basri (ö. 110/728) ve A’mes’in (ö. 148/765) ismi dikkat çekmektedir.

Müellifin kullandığı kavramların ne anlama geldiği konusuna gelince onları aşağıda örnekleriyle ele alacağımız için bunların tanımlarına değinmeksizin burada müellife göre vakf yapılmaması gereken yerleri hatırlatmak istiyoruz. Ona göre; sıfat olmaksızın mevsufta, muzâfun ileyh olmaksızın muzâfta, fâil olmaksızın fiilde, me’ul olmaksızın fâilde, merfu olmaksızın ref edende, mansup olmaksızın nasp edende, te’kid olmaksızın müekkedde, atıf olmaksızın ma’tufta, isimleri olmaksızın “إِنَّ” ve benzerlerinde, yine haberi olmaksızın “إِنِّ” ve benzerlerinin isimlerinde, isimleri olmaksızın “كان” ve benzerlerinde, haberi olmaksızın “كان” ve benzerlerinin isimlerinde, sıla olmaksızın ism-i mevsulde, tefsir olmaksızın müfesserun anhd, istisnâ olmaksızın müstenâ minhte, kat’ı olmaksızın maktû’un minhd, me’ulu mutlak olmaksızın fiilde, âleti olmaksızın mastarlarında, soru cümlesi olmaksızın istifham edatında, meşrutu olmaksızın şart edatı üzerinde, ceza cümlesi olmaksızın şart cümlesi üzerinde, mechud olmaksızın cahd’de vakf yapmak uygun değildir.

Cevapları olmaksızın yeminde ve emirde, mâba’di olmaksızın “حيث” lafzında, mâba’di olmaksızın “غير” anlamına gelen “لا” da, meczumu olmaksızın nehy olunan “لا” da, inkâr edileni olmaksızın inkâr edatında, cevapları olmaksızın “لما، الا، ثم، قد، سوف” lafızlarında vakf yapılmaz. Zira ona göre “لما، الا، ثم، قد، سوف” edatlar sonrasındaki kelimelerin anlaşılması için katkı sağlayan mana edatlarıdır. Ayrıca “أو، لا، بل، لكن” edatları atıf harfleri

¹³ Nihat Temel, *Kıraat İlminde Vakf ve İbtidâ* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 72.

olduğundan yine sonrasını öncesine bağladıklarından bunlar üzerinde vakf yapmak uygun değildir.¹⁴

Müellifin vakf yapılmaması gerektiğine dâir belirlediği kuralları hatırlattıktan sonra vakf yapılması gereken yerleri belirleme noktasında da ortaya koyduğu bazı kriterler olmuştur. Aslında bu konuda sadece İbnü'l-Enbârî değil onun gibi diğer müellifler de vakf yerlerini belirlerken birtakım hassasiyetleri göz önünde bulundurmuşlardır. Örneğin; müellifler, bir mahalde sadece yapılacak vakfı değil, sonrasında gelen cümlenin anlam açısından tamam olup olmasını dikkate almış, ayrıca devamından ibtidânın uygun olup olmasını da hesaba katmışlardır. Diğer bir ifadeyle onlar, vakf yerlerini belirlerken sonrasından ibtidâ yapmanın mümkün olabildiğini hep göz önünde bulundurmuşlardır. Zira vakf ve ibtidâ, birbirinden bağımsız olarak düşünilemeyen bir bütünün iki ayrı parçası gibidir.

1.1. İbnü'l-Enbârî'nin Vakf Tasnifi

1.1.1. Vakf-ı Tâmi: İbnü'l-Enbârî, vakf yapılan mahallin mâba'di (sonrası) ile lafız ve mana yönünden irtibatı olmayan yerlere vakf-ı tâmi demiş ve eserinin muhtelif yerlerinde vakf-ı tâmi yerine birtakım terimler kullanmak suretiyle vakf-ı tâmi kendi içerisinde derecelendirmiştir.¹⁵

Ona göre vakf-ı tâminin bulunduğu mahallin, sonrasıyla lafız ve mana irtibatı bulunmadığından bu mahalde vakf yapmak iyi olduğu gibi sonrasından ibtidâ etmek de güzeldir. Örneğin; el-Bakara sûresindeki, “أُولَئِكَ” *“İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır”*¹⁶ âyet sonu olan “أُولَئِكَ” lafzında vakf yapmak vakf-ı tâmi tamdır ve güzeldir. Devamında gelen bir sonraki âyet başındaki, “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا” *“Küfre saplananlara gelince”* ifadesinin öncesiyle lafız ve mana cihetiyle irtibatı olmadığı için bu ifadeden ibtidâ yapmak da güzeldir.

İbnü'l-Enbârî'nin vakf-ı tâmi yerine zikrettiği terimlere gelince “تام”, “اتم من الذي” / (öncekinden) daha tam” ve “وقف التام”, “وقف تام”, “تام من الذي” / (öncekinden) daha tam” ve “وقف التام”, “وقف تام”, “تام من الذي” / (öncekinden) daha tam” gibi ifadeleri kullandığını görüyoruz.

¹⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Îzâhu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dimaşk, 1971), 116-119.

¹⁵ İbnü'l-Enbârî, *Îzâhu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, 149.

¹⁶ el-Bakara 2/5.

O, “اتم” ifadesini genelde vakf-ı tām terimini zikrettikten sonra, bir öncekine kıyas yaparak belirlemiş, bu şekilde bir belirleme ile buradaki vakfın öncekilere oranla daha tam olduğunu ifade etmiştir. Örneğin; el-A'râf 7/3. âyetinin orta kısmındaki “وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ” “Onu bırakıp başka dostlara uymayın” ifadesinin “أَوْلِيَاءَ” lafzına vakf-ı tām diyen İbnü'l-Enbârî, âyet sonundaki “فَلْيَلَّا مَا تَدَّكَّرُونَ” “Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!” ifadesine ise öncesine kıyasla “اتم منه” demiştir.¹⁷

Bununla beraber İbnü'l-Enbârî vakf-ı tām için, zaman zaman “وقف التام” ifadesini de kullanmıştır.¹⁸ Aslında vakf-ı tām olan yerlere bakıldığında bu tür vakfların daha ziyade bir tarafı rahmetten, diğer tarafı azaptan, bir tarafı cennetten diğer tarafı ise cehennemden bahseden yerler olduğu görülecektir. Bu bağlamda vakf-ı tāmın meydana gelişi ile ilgili nakledilen şu rivâyeti hatırlamak İbnü'l-Enbârî'nin tutumunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Zira Ebû Hüreyre'ye (ö. 58/678) nispet edilerek gelen rivayette, “ان هذا القرآن انزل على سبعة احرف اقرأوا ولا حرج ولكن لا تحتموا ذكر رحمة بعداب ولا تحتموا ذكر عذاب برحمة”

“Muhakkakki bu Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir. Yedi harf üzere dilediğiniz gibi okumanızda bir vebal yoktur. Yalnız rahmet âyetini azap; azap âyetini de rahmet âyetiyle bitirmeyin!” buyrulmuştur. Mütakaddimun âlimleri Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen bu rivâyeti, vakf-ı tām/tamam için temel dayanak kabul etmişlerdir.¹⁹

1.1.2. Vakf-ı Hasen: İbnü'l-Enbârî, kendisinde vakf yapmanın iyi, kendisinden sonra ibtidânın iyi olmadığı yerlere *vakf-ı hasen* demiş, “الْحَمْدُ لِلَّهِ” “Hamd, Allah'a mahsustur” ifadesini buna örnek olarak vermiştir. O, bu ifadede vakf yapmayı, genel mefhumun oluşmasından ötürü uygun görmüş; fakat devamındaki “رَبِّ الْعَالَمِينَ” “Âlemlerin Rabbi olan” ifadesinin mecrurla başlamasından ötürü bu mahalden ibtidânın güzel olmadığını belirterek bu

¹⁷ İbnü'l-Enbârî, *Îzâhu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, 651.

¹⁸ İbnü'l-Enbârî, *Îzâhu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, 654.

¹⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî en-Nehhâs, *el-Kat' ve'l-îtinâf*, thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî (Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 1992), 13; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî (Beirut; 1407), 132; Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, 550.

ibtidâya, kabîh ibtidâ demiştir.²⁰

Müellif, vakf-ı hasen için “احسن من الذي قبله/öncesinde zikredilenden daha ahsen”, “احسن منه/ (öncekinden) daha ahsen”, “حسن شبه تام/ tâma benzer vakf-ı hasen”, “حسن غير تام/ tâm olmayan vakf-ı hasen” gibi farklı terimleri zaman zaman kullansa da genel olarak “حسن” ve “وقف حسن” terimlerini kullanmıştır. Öte yandan İbnü'l-Enbârî eserinde vakf-ı tâm ve vakf-ı kabîhe nispetle vakf-ı hasene daha fazla yer vermiştir. Zira o, vakf-ı tâm ve vakf-ı kabîh arasında vakf-ı hasenden başka vakf belirlemediğinden diğer bir kısım müelliflerin vakf-ı kâfi diye ifade ettiği vakf çeşidini, genelde vakf-ı hasen sınırları içerisinde değerlendirmiştir. Bundan ötürü o, vakf kategorisi içerisinde eserinde en geniş şekilde sırasıyla vakf-ı hasen, vakf-ı tâm ve vakf-ı kabîhe yer vermiştir.

1.1.3. Vakf-ı Kabîh: İbnü'l-Enbârî, vakf-ı tâm ve vakf-ı hasenle vakf yapılması gereken yerleri belirlerken, vakf-ı kabîhle de vakf yapılmaması gereken yerleri tespit etmiştir. Ona göre lafız ve anlam ilişkisi bulunan lafızlar arasında vakf yapmak, vakf-ı kabîhtir. Bir başka ifadeyle lafzî ve manevî yönden birbiriyle bağı olan iki lafız arasını vakf yapmak suretiyle ayırmak vakf-ı kabîhtir. Zira bu şekilde bir vakfla, cümle tamamlanmayacağı gibi mefhum da oluşmayacaktır. Örneğin; besmeledeki “بِسْمِ اللَّهِ” “Allah'ın ismiyle” izâfet terkinin “بِسْمِ” kısmında vakfetmekle “بِسْمِ” muzâfı, muzâfun ileyh olan “اللَّهُ” lafzından ayrılmış olacaktır. Bu durumda muzâfın hangi şeye izafe edileceği bilinemeyeceğinden bu vb. yerlerde vakf yapmak vakf-ı kabîhtir. Yine benzer durum “يَوْمَ الدِّينِ” “hesap günü” ifadesi için de söz konusudur.²¹

2. Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950) ve Kitâbü'l-Kat' ve'l-İ'tinâf Adlı Eseri

Nehhâs'ın²² *el-Kat' ve'l-i'tinâf* isimli eseri, Kur'ân kıraati, vakf ve ibtidâ

²⁰ İbnü'l-Enbârî, *Îzâhu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, 150.

²¹ İbnü'l-Enbârî, *Îzâhu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, 150.

²² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte (270/883) yılında Mısır'da doğduğu ve orada yetiştiği kanaati ağır basmaktadır. O, Yemenli Murâd kabilesinden olduğu için Murâdî nisbesiyle anılmış, baba mesleği olan bakırcılığı yapması sebebiyle de “Nehhâs” (bakırcı) lakabı verilmiştir. Bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, “Nehhâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/542-543.

Nehhâs, ilme karşı büyük bir muhabbet ve sevgi beslediğinden sadece vatani olan Mısır'da aldığı ilimle yetinmemiş, o dönemde hem Mısır'dan hem Endülüs'ten ilim tahsili için ilim

konusunda önemli bir yere sahip olup Kur'ân'ın tamamını ihâta etmektedir. Müellif, Kur'ân'ın faziletinden, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kıraatinin vasıflarından, ashâbını eğitme metodundan bahsettikten sonra, sahâbeden ve tâbiînden vakf ve ibtidâ konusunda mâhir olanları zikretmiş, ardından bu ilme olan ihtiyacı kitabın mukaddime kısmında kısa ve öz olarak ortaya koymuştur.

Nehhâs, vakf ve ibtidâ ilminin öneminin yanı sıra Kur'ân kıraati konusunda yadsınamaz yerinin varlığını, “بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ” “*Apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir*”²³ âyetiyle ortaya koymuş, Kur'ân'ın anlaşılması gerektiğini ise “الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ” “*Rahmân, Kur'ân'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona*

---

tâliplerinin akın ettiği Bağdat'a seyahat etmiştir. Daha sonra o, Bağdat'tan Irak'ın diğer bazı ilmî merkezlerine giderek meşhur hocaların ders halkalarına katılmış, özellikle kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı alanlarında kendini yetiştirmiştir. Bu konuda bilgi için bk. Süleyman Aykut, *Ebû Ca'fer En-Nehhâs'ın İrâbu'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âl-i İmrân Sûresinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 12.

Nehhâs'ın kıraat ilmi alanında kendine has metotları olan nitelikli hocalarla karşılaşması ve onlardan ilim tahsil etmesi, daha sonraki zamanlarda bu ekollerin nahivle ilgili ihtilafları üzerine bir eser telif etmesine imkân vermiştir. Nehhâs, Irak'tan sonra tekrar ana yurdu olan Mısır'a dönerken Filistin'in Remle şehri ve etrafında ders almak için bir süre kalıp memleketine dönmüş ve ilim tahsiline memleketinin tanınmış hocalarının ders halkalarına katılarak devam etmiştir. Ebû Abdurrahman en-Nesâî'den hadis ilmini, et-Tahâvî'den de fıkıh ilmini tahsil etmiştir. Bilgi için bk. es-Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, (Berlin: Das Arabsche Buch, 1999), 7/232.

Nehhâs, bu âlimlerin dışında genel olarak Ahfeş el-Asgar, Niftaveyhî ve Ebû İshâk ez-Zeccâc gibi âlimlerin yanı sıra, Ali b. Süleyman el-Ahvas, sezgi ve hazır cevaplılığı ile örnek gösterilen Ebû Bekr el-Enbârî gibi hocalardan da ders almıştır. İbnü'l-Enbârî, özellikle vakf ve ibtidâ alanında İzhâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ isimli bir eser telif etmesinden ötürü aynı alanda eser telif eden Nehhâs'a ders vermesi çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Nehhâs'ın ders aldığı hocası İbnü'l-Enbârî'den ne oranda etkilendiği eser bahsinde ortaya çıkacaktır. Şimdilik Fikri Güney'in, “İbnü'l-Enbârî'nin Nehhâs'a yegâne etkisinin, sahip olduğu üstün kişiliği ile örnek olmasıdır”, tespitini söylemekle yetinelim. Bilgi için bk. Fikri Güney, “Ebû Ca'fer Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni'l-Kur'ân'ı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015), 163. Nehhâs'ın vefatıyla alakalı olarak kaynaklarda (ö. 338 /950) yılında Nil nehri kıyısında bazı şiirlerin vezinlerini tahlil ederken Nil nehrinin suyunun çekilmesi ve gıda fiyatlarının yükselmesi için büyü yaptığını sanan bir şahıs tarafından nehre itildiği ve boğularak vefat ettiği bilgisi mevcuttur. Ancak Fikri Güney, bu olayla ilgili Ahmed Nasif el-Cennâbî'nin bir makalesinde dönemin yönetimi tarafından kurgulanan bir komplo olabileceği bilgisini nakletmektedir. Bu konuyla ilgili bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, “Nehhâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/542-543; Fikri Güney, *Ebû Ca'fer Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni'l-Kur'ân'ı*, 161.

²³ eş-Şuarâ 26/195.

*beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti*²⁴ âyetleri ile izah etmiştir.²⁵ Bu bağlamda o, çevresinde Kur'ân okuyanları dinlemiş, onların vakf ve ibtidâyı bilmemelerinden kaynaklı bariz hatalar yaptıklarını farketmiş, onları bu hatalardan muhafaza etmek için o gün için gerekli olan vakf ve ibtidâ konusundaki bu eserini telif etmeye karar vermiştir.²⁶

Müellif, yöntem olarak el-Fâtiha ile el-En'âm sûreleri arasında vakf çeşitlerini belirlerken nahiv, tefsir, kırâat farklılıkları gibi hususlara değinerek bunların illetlerini gerekçeleriyle beraber ortaya koymuş, aynı metodu Kur'ân'ın geri kalan kısmında uygulamamıştır. Bunun sebebini ise ilk sûrelerde vakf-ı tâm, vakf-ı hasen, vakf-ı kâfi ve vakf-ı sâlih için yaptığı açıklamaların diğer sûrelerin tamamı için de geçerli olduğunu beyan ederek ortaya koymuştur. Ardından “şâyet Kur'ân'ın ilk sûrelerinde uyguladığım yöntemi Kur'ân'ın tamamında uygulayacak olsaydım, o zaman eserim gereğinden fazla uzardı” demiştir.²⁷

Nehhâs, kıraat imamlarından söz ederken sadece mütevâtir kıraatleri değil diğer kıraatleri de dikkate almış, kıraatteki farklı okuyuş ve dilsel konuma göre anlam değişkenliğinin doğurduğu vakf türünü örneklerle açıklamıştır. Yine o, peş peşe gelen aynı türden vakf için aynı kavramı kullanmak yerine “ومثله , وكذا” gibi lafızlar kullanarak söz konusu yerin hükmünün bir önceki vakfın hükmüyle aynı olduğuna işaret etmiştir. Onun, bu usûlü bazen zincirleme kullandığı da vâkidir. O, eserinde kullandığı kavrama dâir “وقف” terimi yerine genelde “قطع” terimini, kullanmış ve bunları “قطع تام” , “قطع كاف” , “قطع حسن” , “قطع صالح” şeklinde ifade etmiştir. Öte yandan müellif, *el-Kat' ve'l-i'tinâf* isimli eserini oldukça erken diyebileceğimiz bir dönemde telif etmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere matbu olarak bize ulaşan ilk üç eserden biri olmasının yanı sıra takip ettiği sistem, bu esere olan ilgiyi artırmıştır. Nitekim mezkûr kitap, telif edildiği andan itibaren her dâim müracaat edilen başyapıtlardan biri olmuştur.

Üç nüshası bulunan eser, Abdurrahmân b. İbrâhim el-Madrûd tarafından tahkik yapıp 1992 yılında iki cilt halinde yayımlanmıştır. Şunu da ifade edelim ki her dâim referans gösterilen bu telif, üzerinde çalışma yapılması hususunda, örneğin Dâni'nin eseri kadar ilgi görmüş değildir. Zira yaptığımız araştırma neticesinde Nehhâs'ın hayatı ve diğer eserlerine

²⁴ er-Rahmân 55/55.

²⁵ Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, 1-2.

²⁶ Temel, *Kıraat İlminde Vakf ve İbtidâ*, 37.

²⁷ Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, mukaddime sayfası.

yönelik akademik çalışmalar yapılmasına karşın, bu eserindeki vakf ve ibtidâ çeşitlerine değinmenin dışında farklı yönlerine özgü detaylı çalışmaya rastlamadık. Ulaşabildiğimiz kadarıyla Soner Aksoy tarafından Temel İslâm Bilimleri, Tefsir Bilim Dalında “Ebu Cafer En-Nahhâs’ın Kitabı’l-Kat’ ve’l-İ’tinâf Adlı Eserinin Usul ve Tefsir Açısından Değerlendirilmesi” isimli bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.

Nehhâs’ın eserinde izlediği vakf sistemine gelince o, eserin ilk sayfasında tâm, kâfi ve sâlih isimlerinden bahsetmenin dışında vakf çeşitlerini diğer birtakım müellifler gibi sistemli bir şekilde ele alıp tanımlarıyla ortaya koymuş değildir. Bu yüzden vakf ve ibtidâ üzerine çalışma yapan kimi araştırmacılar, Nehhâs’ın vakf çeşitlerinden bahsederlerken, eserin ilk sayfalarındaki bu kısa bilgilere dayanmış olmaları ki müellifin vakf sistemini; tâm, kâfi ve salih olmak üzere üç çeşit olduğunu takdim etmişlerdir. Oysa müellif, eserin mukaddimesinde el-Fâtiha ve el-En’âm sûreleri arasında yaptığı tasarrufların Kur’ân’ın tamamı için geçerli olduğunu zikretmiş, ardından eserin başından sonuna vakfları; tâm, hasen, kâfi ve sâlih olmak üzere dördü sistem üzerine inşa etmiştir.

Bu bağlamda müellifin inşa etmiş olduğu bu vakfları sistemli bir şekilde ele alıp tanımlamaması sebebiyle biz, onun eserindeki uygulamalarını dikkate alarak bu vakf çeşitlerinin ne anlama geldiğini taksimatıyla birlikte ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Nehhâs’ın Vakf Tasnifi

2.1.1. Vakf-ı Tâm: Hz. Peygamber’den (s.a.s.) gelen “*Rahmet âyetini azap, azap âyetini rahmet âyetiyle bitirmeyin*”²⁸ hadis-i şerifini vakf-ı tâm için delil kabul eden Nehhâs; bunu vakf-ı kâfi ve vakf-ı sâlihten ayırmak suretiyle mananın tam olduğu, devamından ibtidânın güzel bulunduğu kıssa sonu vb. yerlere uygun görmüş ve zaman zaman “تام” yerine “تمام” da demiştir.²⁹ Örneğin; el-Bakara 2/7. âyetteki “وَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ” “Onlar için büyük bir azap vardır”³⁰ ifadesinin, kâfirlerden söz eden kissanın sonu, bir sonraki “وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ” ifadesinin ise münafıklar kisasının başı olduğunu hatırlatan Nehhâs; öncesi ve sonrasını birbiriyle lafız ve anlam yönüyle irtibatlı görmediği için bu gibi

²⁸ Dâni, *el-Müktefâ*, 132; Sehâvî, *Cemâlü’l-kurrâ ve kemâlü’l-ikrâ*, 550.

²⁹ Nehhâs, *el-Kat’ ve’l-i’tinâf*, 2-13.

³⁰ el-Bakara 2/7.

mahallere vakf-ı tâm ismini vermiştir.³¹

2.1.2. Vakf-ı Kâfi: Sonrasıyla lafız yönünden değil, anlamca irtibatı olduğu için hem kendisinde vakf yapmanın hem de sonrasından ibtidâ etmenin uygun olduğu vakf çeşididir. Örneğin; Nehhâs, el-Bakara 2/177. âyette bulunan “وَحِينَ النَّاسِ” “Savaş zamanlarında” ifadesinde vakf yapmayı, vakf-ı kâfi olarak isimlendirmiştir. Gerekçesini ise “وَحِينَ النَّاسِ” ifadesi öncesinde iyilik sahibi kimselerin vasıflarının anlatıldığı, sonrasında ise “أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ” “İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir” ifadesiyle bu vasıflara hâiz olan mü'minlerin durumunun beyan edildiği cümlelere dayandırmıştır.³²

2.1.3. Vakf-ı Hasen: Kendisinde vakf yapmanın iyi ancak sonrasıyla, lafız ve mana irtibatı sebebiyle ibtidânın iyi olmadığı vakf çeşidi olarak tanımladığımız bu ifadeyi, müellifin eserinde vakf-ı hasen ismini verdiği yerlerin genel özelliğinden çıkarıyoruz. Örneğin; “قَالُوا سُبْحَانَكَ” “Melekler, seni bütün eksikliklerden uzak tutarız...”³³ âyetinin, öncesindeki Yüce Allah'ın meleklerle, “إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” “Eğer doğru söyleyenler iseniz” sualinin cevabı olmasını dikkate alan Nehhâs, aralarında lafız ve mana irtibatı sebebiyle “إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” ifadesinde vakf yapmayı vakf-ı tâm değil, vakf-ı hasen olarak isimlendirmiştir.³⁴

2.1.4. Vakf-ı Sâlih: Vakf yapmanın da terk etmenin de mümkün olduğu vakf çeşididir. Diğer bir ifadeyle Nehhâs, bu vakf türünü diğer vakf çeşitleri gibi her zaman durulması gerekli olan vakf gibi değerlendirmemiş, aksine bazen vaslın bazen vakfın evlâ, bazen de her ikisinin eşit olduğu yerler için zikretmiştir. Örneğin; Âl-i İmrân 3/75. âyette bulunan nefyin cevabının bir sonraki âyetin kendisiyle başladığı, “بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ” “Hayır! (Gerçek, onların dediği değil.) Kim sözünü yerine getirir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsa” ifadesindeki “بَلَىٰ” lafzı olduğunu söyleyen Nehhâs, “بَلَىٰ” lafzı öncesindeki “وَهُمْ يَعْلَمُونَ” “Onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler” ifadesinde vakf yapmayı, vakf-ı sâlih olarak isimlendirmiştir.³⁵

³¹ Nehhâs, el-Kat' ve'l-i'tinâf, 36-37.

³² Nehhâs, el-Kat' ve'l-i'tinâf, 90.

³³ el-Bakara 2/32.

³⁴ Nehhâs, el-Kat' ve'l-i'tinâf, 52.

³⁵ Nehhâs, el-Kat' ve'l-i'tinâf, 140.

Dikkat edilirse “وَهُمْ يَعْلَمُونَ” ifadesi ile “بلى” lafzı arasında fâsıla vardır. Nefy ve cevap ilişkisi dikkate alınmayıp “وَهُمْ يَعْلَمُونَ” ifadesinde fâsıladan ötürü mutlak anlamda vakf yapmak câiz olmakla beraber Nehhâs’ın belirlemesi dikkate alınarak durmak da vakf-ı sâlihtir.

Şunu da ifade edelim ki Nehhâs, vakf-ı sâlih terimini diğer vakf çeşitlerine nazaran daha az kullanmıştır. O, bu vakf türünü az kullanmış olsa da bunu ilk kullananlardan olması yönüyle haleflerine öncülük etmiştir. Nitekim ondan asırlar sonra yaşayan Üşmûnî, onun îcât ettiği vakf-ı sâlihe eserinde yer vermiştir. Bu demek değildir ki Nehhâs’ın pratikte vakf-ı sâlih dediği her yere Üşmûnî de vakf-ı sâlih demiştir. Her ne kadar mezkûr âlimler, benzer işlevi icrâ eden vakf terimini zikretseler de bunun Kur’ân metnine yansımaları her dâim aynı doğrultuda olmamıştır. Yaptığımız araştırma neticesinde bu iki müellifin vakf-ı sâlih için aynı mahalde buluşmaları pek nadir durumdur. Örneğin; “صَمَّ بِكُمْ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ” “Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler”³⁶ âyetinde yapılan vakfa Nehhâs, vaslın ve faslın câiz olduğunu beyanla vakf-ı sâlih derken, bazı yorumlar getirmek suretiyle Üşmûnî de aynı vakf ismini zikretmiştir.³⁷

3. İbn Evs el-Mukrî (ö. 366/978) ve el-Vakf ve'l-İbtidâ Adlı Eseri

İbn Evs el-Mukrî,³⁸ eserinin başında Kur’ân okuyanların muhtaç

³⁶ el-Bakara 2/18.

³⁷ Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, 41; Ahmed b. Muhammed b. Abdulkerim el- Üşmûnî, *Menâru'l-hudâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ* (Kahire: el-Matbatü Mustafâ el-Bânî, 1393/1973), 35.

³⁸ İbn Evs el-Mukrî, hicrî dördüncü asırda yaşamış, tasavvufî yaşamıyla temâyüz etmiş bir âlimdir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv, mantık, matematik gibi ilimlerde temeyyüz etmiş aynı zamanda Mısır dil âlimlerinin en meşhurlarından biri kabul edilen Üşmûnî'de olduğu gibi İbn Evs el-Mukrî'nin hayatı hakkında da yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Taramış olduğumuz onlarca tabakat ve kaynak eser arasında, yalnızca birkaç tabakât ve kaynaktaki müelliflerle ilgili sınırlı bilgilere ulaşabildik. Hayatı hakkında yeteri kadar bilgi olmadığı gibi ismi konusunda da tam bir mutabakat söz konusu değildir. Zira İbnü'l-Cezerî, ismini Ahmed b. Muhammed b. Evs Ebû Abdillâh el-Mukrî olarak zikrederken; Fuat Sezgin, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Evs el-Mukrî' olarak beyan etmiştir. Bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 1/99; Fuat Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-Arabî* (el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 1411/1991), 1/45. Eser üzerinden tasnife giden Ali Şüvâh İshâk, mezkûr âlimin adını Ahmed b. Muhammed b. Evs el-Mukrî Ebû Abdillâh olarak ifade ederken; Sûfilik, evliyanın vasıfları vb. konulara dâir bilgi verip sûfi tabakatını *el-Kevêkibu'd-dürriyyetü fî terâcimi's-sâdiseti's-sûfiyye* isimli eseriyle ortaya koyan Muhammed Abdurraûf el-Munâvî ise Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mukrî olarak isimlendirmiştir. Son olarak *Tabakâtü'l-evliyâ* isimli eserinde mutasavvıfları ve hikmetli sözlerine dâir bilgi veren İbnü'l-Mulakkin'e gelince o da Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Ebû Abdillâh olarak zikretmiştir. Bu konuda bilgi için bk. Ali Şüvâh İshâk, *Mu'cemu musannefeti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyâd: Dârrur-Rufâiyyi, 1403/1983), 1/279;

olduğu şeylerin başında vakf ve ibtidâya riâyet etmenin geldiğini buna rağmen bunların pek çoğunun nerede ve nasıl vakf-ibtidâ edeceklerini bilmediklerini, bu yüzden de pek çok hataya düştüklerini ifade etmiştir. Şahit olduğu bu hatalardan Kur’ân okuyucularını korumak maksadıyla o an için gerekli gördüğü vakf-ibtidâ ile ilgili eserini yazdığını ve eserine de *el-Vakf ve'l-ibtidâ* adını verdiğini açıklamıştır.³⁹ Erken diyebileceğimiz hicrî dördüncü asrın ilk yarısında insanların istifadesine sunduğu bu eseri, alanın duâyenlerinden biri olan İbnü'l-Cezerî'nin, “vakf ve ibtidâ ilminin en güzel yapısı”⁴⁰ şeklindeki tasviriyle takdir ve övgüye mazhar olmuştur.

İbn Evs el-Mukrî'nin eseri altmış dört varak olup ulaşabildiğimiz tek yazma nüshadır. Müellif ilk yedi varak içerisinde âdet olduğu üzere esere giriş sadedinde besmele, hamdele ve salveleden bahsetmiş ardından hamdelenin gerekçelerini âyetler eşliğinde açıklamıştır. Sonrasında kitabına da isim olarak verdiği *el-Vakf ve'l-ibtidâ* adıyla açtığı başlık altında eserin telif sebebini, eserde izlediği yöntemi kısaca belirttikten sonra kullanacağı vakf çeşitlerini de vermiştir. Vakfları; *vakf-ı tâm*, *vakf-ı kâfi* ve *vakf-ı hasen* olmak üzere üç taksime ayırmış ve her biri için o günlerde henüz mevcut olmayan remiz/sembol belirlemek suretiyle orjinal bir sistem sunmuştur. Bu remizler de *vakf-ı tâm* için Arapça tâm lafzının mim'inden mülhem “ﻉ”; *vakf-ı kâfi* için kâfi lafzının kâf'ından mülhem “ﻙ”; *vakf-ı hasen* için de hasen lafzının hâ'sından mülhem “ح” harfidir.⁴¹ Öte yandan müellif, vakf çeşidi açısından oldukça sade bir sistem kurmuş olmasından kaynaklı, zaman zaman, ara renk diyebileceğimiz, vakf-ı tâma benzeyen vakf-ı hasen/vakf-ı kâfi ve vakf-ı gayrı tâm gibi tabirler kullanmıştır. Zaman zaman da vakf-ı kâfi ve vakf-ı haseni remzettikten sonra “haffun” kaydını düşmüş, eserinde vakf-ı tâma benzeyen vakf-ı kâfiye, vakf-ı tâma benzeyen vakf-ı hasene nazaran daha az yer vermiştir.

Müellif, vakfla alakalı hükmünü belirlerken kimi yerde âyetle ilgili illet veya karine zikretmeksizin tercihini ortaya koyarken kimi yerde de gerekçesini ifade etmek suretiyle âyetteki vakfın yerini ve çeşidini tayin etmiştir. İbn Evs el-Mukrî eserinde rivâyetlere de yer vermiştir. Onun verdiği

Muhammed Abdurraûf el-Munâvî, *el-Kevêkibu'd-dürriyyetü fî terâcimi's-sâdiseti's-sûfiyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Meîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, 1429/2008), 649; Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Mulakkin el-Mısırî, *Tabakâtü'l-evliyâ*, thk. Nuruttin Şerîbe (Mektebü'l-Hânicî, 1514/1994), 75.

³⁹ İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 1a.

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 1/99.

⁴¹ İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 1a-1b.

rivâyetler Sadece Hz. Peygamber (s.a.s.) ile sınırlı kalmamış aynı zamanda sahâbe, tâbiîn ve sonraki süreçte yaşayıp eser telif eden kıraat imamlarından da istiḥadda bulunmuştur. Bunlar arasında başta Abdullah b. Abbas olmak üzere Mücâhid, Said b. Cübeyr, Katede, Kelbi, Ebû Zeyd gibi önde gelen âlimlerin yanı sıra Ebû Amr, Hamza, Kisâi, Ya'kûb el-Hadramî, A'rec vb. birçok kıraat imamı da bulunmaktadır

İbn Evs el-Mukrî, eserinde vakf yapılmaması gereken yerlere de değinmiş bunları peş peşe kısa bir şekilde vermiş sonrasında örnekleriyle açıklamıştır. O, örneklerini bazen âyetler üzerinden bazen de âyet vermeksizin sırf konuyu izah etmekle yetinmiştir. Ona göre vakf yapılmaması gereken yerlere gelince onları şu şekilde sıralayabiliriz: Haber olmaksızın mübtedâda, sıfat olmaksızın mevsûfta, bedeli olmaksızın mübdelün minhde, cevapları olmaksızın şart cümlelerinde, istisnaları hariç “بل” lafzında, cevabı olmaksızın emir, nehy, dua cümlelerinde, soru cümlesi olmaksızın istifhâm edatında, cevabı olmaksızın temennide, cevapları olmaksızın “لقد قد، ما، إنما، إن” lafızlarında, cevabı olmaksızın yeminde, müstesnâ olmaksızın istisnâda, isimleri olmaksızın “إن” ve benzerlerinde, yine isimleri olmaksızın “كان” ve benzerlerinde, “كيل” öncesinde, “لكي” ve “لكيلا” de, “لولا” öncesinde, lam-ı ta'lil öncesinde, lam-ı cühûd öncesinde, “لئن”، “لو” ve “لولا” cevapları öncesinde vakf caiz değildir.⁴²

Müellif, daha sonra bu ilmin mesnedine değinerek Ümmü Seleme'den (r. anhâ) gelen “Hz. Peygamber, *“Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki Allah'a mahsustur”* rivâyeti üzerinde durmuş, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tilâvet biçiminden hareketle Kur'ân okumanın sorumluluklarını hatırlatmış ve ortaya koyduğu eseriyle de yüklendiği misyonun değerine atıfta bulunmuştur.⁴³ Nihâyet o, el-Fâtîha sûresinden en-Nâs sûresine kadar her âyette vakf yapılacak lafız veya lafızları kaydetmiş ardından belirlediği kırmızı renkli vakf remiz/sembol harflerini bu lafızların önüne nakşetmiştir.⁴⁴

3.1. İbn Evs el-Mukrî'nin Vakf Tasnifi ve Kullandığı Remizler

3.1.1. Vakf-ı Tâim: Vakf yapılan yerin sonrasıyla lafız ve mana

⁴² İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 1b-4b.

⁴³ İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 6a-6b-7a-7b.

⁴⁴ Yakup Uzun, *İbn Evs el-Mukrî'nin el-Vakf ve'l-İbtidâ Adlı Eserinin Tahlili ve Görüşlerinin Mukayesesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 71-83, 92-296.

yönünden irtibatı olmayan yerde yapılan vakfı, vakf-ı tâm olarak isimlendiren müellif, alametini “م” harfi olarak belirlemiş ve bunun âyet başlarında bulunduğunu söylemiştir. Bu durumda sonrasıyla lafız ve anlam yönüyle bağlantısı olmayınca haliyle bu gibi yerlerin sonrasından ibtidâ yapmak da güzel olmuştur.⁴⁵ Örneğin; “وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَهُمْ وَعَدَابٌ عَظِيمٌ” “Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır”⁴⁶ ifadesindeki “عَظِيمٌ” lafzına vakf-ı tâmı “م” remzeden müellif; buraya vakf-ı tâmı remzetmekle bu mahallin, bir sonraki âyet başı olan “وَمِنَ النَّاسِ” “İnsanlardan kimileri vardır” ifadesiyle lafız ve anlam yönüyle bağı olmadığını ortaya koymuştur.⁴⁷

3.1.2. Vakf-ı Kâfi: Vakf-ı tâma daha yakın olarak düşündüğü vakf-ı kâfinin alametini, “ك” harfi olarak belirleyen müellif, kendisinden önceki kısmı hatırlatsın diye öncesiyle irtibatı olan bu özellikteki yerlere “ك” remzini naksetmiştir. Bu mahiyetteki yerlerin genelde âyet başlarında olduğuna işaret eden müellif, vakf-ı hasende olduğu gibi sonrasıyla çift yönlü (lafız/mana) irtibatı olmaması hasebiyle bu gibi yerlerde hem vakf yapmanın hem de sonrasından tilâvete devam etmenin uygun olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Örneğin; el-Bakara 2/174. âyetindeki “وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَهُمْ وَعَدَابٌ عَظِيمٌ” “Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak, ne de onları arıtacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır” ifadesi sonuna vakf-ı kâfi remzeden İbn Evs el-Mukrî, bunu lafzî bağlantıya dayandırmıştır. Nitekim “وَعَدَابٌ عَظِيمٌ” ifadesi âyet sonu olup bir sonraki âyetin kendisiyle başladığı “وَأُولَٰئِكَ” lafzı ise bir önceki âyetteki “وَأُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فَاِذَا نُطُوخُهُمْ إِلَّا النَّارُ” “İşte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar” ifadesindeki “وَأُولَٰئِكَ” ism-i işaretine ma’tuftur.⁴⁹ Müellif, ma’tuf ve ma’tufun aleyh arasındaki lafzî bağı gözetererek öncesi hatırlansın diye söz konusu lafza, bu vakfı remzetmiştir.

⁴⁵ İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 1a-1b; Not: Son yıllarda vakf ve ibtidâ alanında akademik çalışma yapan bazı araştırmacıların, “İbn Evs el-Mukrî eserinde vakf-ı tâm için (ت) remzini kullandı” şeklindeki ifadeleri doğruyu yansıtmamaktadır. Zira müellif, eserinin başından sonuna kadar sadece vakf-ı tâm için değil, bütün vakf çeşitleri için (ت) harfini remiz olarak hiç zikretmemiştir.

⁴⁶ el-Bakara 2/7.

⁴⁷ İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 8a.

⁴⁸ İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 1a-1b.

⁴⁹ İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 10b-11a.

3.1.3. Vakf-ı Hasen: Alametini “ح” harfi olarak belirlediği vakf-ı haseni, sonrasında hem lafız hem de mana irtibatı bulunan yerlere nakşeden müellif; bunu okuyucu için nefes alacağı, üzerinde sukût edip dinleneceği bir vakf olarak konumlandırmış ve çoğunlukla bu vakfın âyet ortasında bulunduğuna işaret etmiştir. Öte yandan o, vakf-ı hasenin vakf-ı tâma benzemediğini söyleyerek, bir kimsenin vakf-ı hasende vakf yapmamayı ve vakf-ı tamda ise vakf yapmayı isterse, onun için bunun uygun/câiz olduğunu söylemekle, vakf-ı hasenin her dâim durulacak vakf yeri olarak algılanmasının önüne geçmek istemiştir.⁵⁰ Örneğin; “وَأُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ”⁵¹ “Allah lânet eder, hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder”⁵¹ ifadesinin “يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ” kısmına vakf-ı haseni remzeden müellif, “يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ” lafzının sonrasında olan atf ilişkisini ve anlam bağına dikkate alarak böyle bir tercihte bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle onun hem lafız hem anlam ilişkisi bulunan bu mahalde vakf-ı haseni remzetmesi, sonraki âyetin istisnâ ile başlamasından ötürü okuyucuya nefes imkânı vermek içindir. Zira müstesnâ olmaksızın istisnâ üzerinde vakf yapılamayacağını söyleyen müellif, okuyucuyu böyle bir durumla karşılaştırmamak için lafız ve anlam bağı bulunan bir yerde de olsa vakf yapabilmesine cevâz vermiştir.⁵²

4. Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ve *el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* Adlı Eseri

Dânî'nin⁵³ vakf ve ibtidâ konusunda telif ettiği *el-Müktefâ fi'l-vakfi ve'l-*

⁵⁰ İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 1a-1b.

⁵¹ el-Bakara 2/159.

⁵² İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 10a.

⁵³ Kıraat ilminde mümtaz isimlerden biri olan Dâni (371/981), yılında Endülüs Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. İlk dönemlerde İbnü's-Sayrâfi diye isimlendirilen Dâni, uzun süre Dâniye kasabasında yaşadığı için buraya nispetle Dâni diye meşhur olmuştur. Kaynaklarda Dâni hakkında, Ebû Amr Osman b. Said b. Said b. Ömer, İbnü's-Sayrâfi, el-Endelûsi, el-Kurtubi, el-Emevî, el-Münîri, el-Malikî, el-Hâfiz, el-Mukrî, el-Allame, el-İmâm, en-Nâzım gibi birçok farklı nisbe ve sıfatlar da zikredilmiştir. Bilgi için bk: Abdurrahman Çetin, “Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 14. Kendi ifadesiyle ilim yolculuğuna on dört yaşında başlayan Dâni; Kurtuba, Beccane, İstice, Sarakusta ve diğer sahil bandındaki şehirlerde birçok müderristen ilim tahsil etmiş, babasının vefatından birkaç yıl sonra doğu ülkelerindeki âlimlerden faydalanmak için ülke aşırı seyahatlere başlamıştır. O, bu yolculukta Kayrevan, Mısır, Mekke ve Medine'de birçok müderristen başta kıraat, tefsir, hadis, fıkıh vb. ilimleri tahsil etmiştir. Birkaç yıl sonra tekrar memleketi Kurtuba'ya dönen Dâni, Kurtuba'da o dönem cereyan eden siyasi kargaşa ve Berberiler'in halka karşı yürüttüğü zulüm sebebiyle Kurtuba'dan ayrılmış Sarakusta'ya yerleşmiştir. Dâni, daha sonraları Valencia eyaletine bağlı bir liman kasabası olan Dâniye'ye dönerek vefatına kadar bu kasabada yaşamış ve orada vefat etmiştir. Bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 1/447-449; Çetin, “Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri”, 15. Danî, kendi

ibtidâ isimli eseri, kendisinden sonra bu alana ilgi duyan, eser veren ve araştırma yapan her bir kimse için önemli başvuru kaynağı olmuş, Câyd Zeydân Muhlif (Bağdad 1403) ve Yûsuf Abdurrahman Mar'aşî (Beyrut 1404) tarafından neşredilmiştir.⁵⁴

Dânî'nin telif ettiği bu eser, alanında önemli bir yere sahip olup Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ihâta etmektedir. Dâni, eserinde ilk olarak kendisinin de tercih ettiği *tâm*, *kâfi*, *hasen* ve *kabîh* şeklinde dördü sistemden bahsetmiş; ardından *tâm*, *kâfi* ve *kabîh* şeklinde üçlü ve son olarak da *tâm* ve *kabîh* şeklinde ikili taksimi ele almıştır. Dâni'nin bu taksiminde dikkat çeken husus, her bir gruplandırmada *tâm* ve *kabîh* gibi iki zıt unsurun öne çıkmasıdır. Haliyle bu durum, bir yerde durulur veya durulmaz şeklinde iki zıt unsur temel alması açısından önem arz etmektedir.⁵⁵ Diğer bir ifadeyle bu zıt gruplandırmaya göre, bir yerde vakf yapmak söz konusu ise orada tamamen

dönemine kadar telif edilmiş eserlerden istifade etmekle kalmamış, şifâhî olarak kendisine ulaşan bilgilerden de yararlanmış ve bu bilgileri toplamıştır. Diğer bir ifadeyle o, önceki kaynaklardan istifade ederek kendisinden sonrakilere sağlam ve güvenilir bir kaynak bırakmıştır. Nitekim Endülüslü tarihçi, fakih ve muhaddis olan İbn Beşkûvâl (ö. 578/1183), Sehâvî (ö. 643/1245), Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267), Zehebî (ö. 748/1348), Zerkeşî (ö. 794/1392), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi pek çok âlim de kendisinden istifade etmiş ve eserlerine atıfta bulunmuşlardır. Bunun dışında yazma nüshalarının bir kısmının pek çok ülkede bulunması, onun eserlerinin ne kadar yaygın ve ne denli insanlar tarafından hüsn-ü kabul gördüğünü yansıtmaları bakımından önemlidir. Ayrıca Dâni'nin, Arap dili ve edebiyatına vâkif olduğu, şiirler yazdığı da kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır. Diğer taraftan İbnü'l-Enbârî'nin vakf ibtidâ konusunda telif ettiği *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ* adlı eserini, Dâni'nin, İbnü'l-Enbârî'nin oğlundan dinlemesi, çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, "Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 13/459-461; Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehbî Şemsuddîn Ebû Abdullah, *Tezkiratü'l-huffâz*, thk. Abdurrahmân b. Yahya el-Muallimî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmî), 1/350. İtikadda Eş'arî, fıkhîta Mâlikî olan Dâni, kaynaklarda dindarlığı ve ilimdeki kudretiyle övülmüş, onun üstün bir zekâ ve kuvvetli bir hâfızaya sahip olduğu zikredilmiştir. Bizzat kendisi de "Gördüğüm her şeyi yazdım, yazdığım her şeyi ezberledim ve ezberlediğim hiçbir şeyi unutmadım" demiştir. Demek ki o, ilmî hem yazmak ve hem de ezberlemek suretiyle iki yönlü ve sağlam bir şekilde tespit etmiştir. O, "Ezberlediğim hiçbir şeyi de unutmadım" sözüyle de öğrendiklerini dâima canlı tutmaya çalıştığını ifade etmek istemiştir. Bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, "Ebû Amr ed-Dâni ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 31. Ebû Amr ed-Dâni'nin yüz yirmiyeye yakın eseri olduğu ve bunların isimlerini kendisinin *Urcûze el-münebbihe* adlı manzum eserinde zikrettiği ifade edilmektedir. Gânim Kaddûrî Hamed, Dâni'nin yüz on dokuz eserinin ismini içeren ve kim tarafından derlendiği meçhul olan Câmiu'l-Ezher Kütüphanesi'ndeki üç yapraklık listeyi, müellifin *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd* isimli eserinin başında neşretmiştir. Bu liste incelendiğinde kıraat ilminin yanı sıra hadis usûlü, akâid ve tabakât konularında da telifleri bulunduğu anlaşılan Dâni'nin, günümüze ulaşan pek çok eserinin varlığı görülecektir.

⁵⁴ Tayyâr, *Vukûfu'l-Kur'ân ve eseruha fi't-tefsîr*, 77.

⁵⁵ Dâni, *el-Müktefâ*, 138.

vakf yapmaya uygun bir durum, yani *vakf-ı tām*; aksine hiçbir durumda vakf yapmaya uygun olmayan bir yer ise orada da *vakf-ı kabîh* söz konusudur.

Öte yandan bu ikili taksim dışındaki taksimleri dikkate aldığımızda her bir vakfın kendi içerisinde *tam/etemm*, *kâfi/ekfâ*, *hasen/ahsen* gibi derecelere ayrıldığına şahit oluruz. Ancak bu derecelendirme rastgele bir uygulama değildir. Nitekim Dâni, lafız ve manayı dikkate alarak vakfi kuvvet derecelerine göre *tām*, *kâfi*, *hasen* ve *kabîh* gibi türlere ayırmıştır. Hatta bu ayrımlar bazen öyle girift haldedir ki bunları birbirinden ayırmak ancak ince bir nüansla mümkün olabilmektedir. Onun bu tarz bir derecelendirmeye gitmesinin temelinde renklerdeki ara tonlara benzer bir ara form kullanmak suretiyle, kategoriler arasında ince bir geçiş imkânı sağlayarak vakf çeşitlerinin aralarını daha belirgin bir tarzda ayırt etme gayesi yatmaktadır. Bununla beraber müellif, uygun yerde vakf yapmayı sonrasındaki ibtidâ keyfiyetine bağlamıştır. Yani vakf yapılan bir yere ilişkin yargı, sonrasındaki ibtidânın durumuna göre şekillenmiştir. Buna göre onun ayrımında bir tarafta kendisinden sonra ibtidâ yapmayı mümkün kılan *vakf-ı tām* ile *vakf-ı kâfi*'yi diğer tarafta kendilerinden sonra ibtidâyâ imkân vermeyen *vakf-ı hasen* ile *vakf-ı kabîhi* görmekteyiz.

Müellif, eserinde rivâyetlere de yer vermiştir. Verdiği rivâyetler sadece Hz. Peygamber (s.a.s.) ile sınırlı kalmamış aynı zamanda ashâb-ı kirâm ve sonraki zamanlarda yaşayıp eser telif eden âlimlerden de istişhadda bulunmuştur.

Dâni, eserinde konuları işlerken nahiv, kıraat, tefsir gibi ilgili ilimlerden de istifâde etmiştir. O, kıraat alanına dâir birçok eser telif etmiş ve bu alanda her zaman referans gösterilmesine rağmen, diğer kıraat âlimlerinden kendini müstağni saymamış, eserinde hem mütevatir hem meşhûr hem de şâz kıraatlere yer vermiştir.

4.1. Dâni'nin Vakf Tasnifi

4.1.1. Vakf-ı Tām: Dâni, kendisinden sonrasıyla lafız ve anlam ilişkisi bulunmayan yerlere vakf-ı tām demiş, sonrasıyla ibtidânın uygun olması hasebiyle bu vakfi en iyi vakf olarak nitelemiştir. Bunun da genelde fâsılalarda ve kıssa sonlarında bulunduğuna işaret etmiştir.⁵⁶ Örneğin; el-Furkân 25/29. âyetteki “لَقَدْ أَصَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي” “*Andolsun, Kur'ân bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı*” ifadesinde yer alan sözün sahibi zâlim Ümeyye b. Halef olduğunu söyleyen Dâni, bu ifadeyle onun sözünün son

⁵⁶ Dâni, *el-Müktefâ*, 140.

bulduğunu ve dolayısıyla “بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي” ifadesinde vakfetmenin vakf-ı tâm olduğunu söylemiştir. Devamındaki “وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَدُولًا” “Şeytan insanı (uçuruma sürükleyip sonra) yapayalnız ve yardımcısız bırakmaktadır” ifadesinin ise Yüce Allah’a ait kelam olduğunu beyan eden müellif, “وَكَانَ الشَّيْطَانُ” ifadesinden ibtidâ yapılması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁷ Öte yandan Dâni, bazı durumlarda kelâmın lafız olarak müstakil olmasını göz önünde bulundurarak bu gibi yerlerin vakf-ı tâm olmasına karşın, sonrasıyla olan anlam ilişkisi sebebiyle vakf-ı kâfi derecesinde mütaala edilebileceğini bildirmiştir.⁵⁸

Müellif, İbn Evs el-Mukrî’de olduğu gibi zaman zaman vakf-ı tâm yerine ara terim diyebileceğimiz “شبيهه بالتمام /tâma benzer” terimler/formlar kullandığı gibi, zaman zaman da İbnü’l-Enbârî’de olduğu gibi öncesine nisbetle “دَاهَا /daha tâm” anlamında tabirler de kullanmıştır. Şunu da ifade edelim ki Dâni, “تَمَّ” terimini “شبيهه بالتمام” terimine nispetle daha fazla zikretmiştir. Yine müellif, vakf-ı tâm kapsamında zaman zaman Nehhâs’ta olduğu gibi “تَمَّ” yerine “تمام” ifadesini tercih etmiş ve bunu, çoğunlukla âyet sonlarında zikretmiştir.⁵⁹

4.1.2. Vakf-ı Kâfi: Kendisinde hem vakf hem de sonrasında ibtidâ yapmanın uygun olduğu vakf çeşidine vakf-ı kâfi diyen Dâni, bu gibi yerlerin sonrasıyla lafzî yönden değil, anlam yönüyle irtibatının varlığını gerekçe göstermiştir. Diğer bir ifadeyle, vakf-ı kâfiyi sonrasıyla lafız yönünden değil, anlam cihetiyle irtibatlandıran müellif; bu vakfla cümleyi, kendi içerisinde anlamı tam tekâmül etmiş ve âmille/mamule ihtiyaç duymaksızın sonrasında bir nevi müstağni bir şekilde konumlandırmıştır. Örneğin; en-Nisâ sûresindeki “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ” “Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız.....”⁶⁰ ifadesinde vakfedip, sonrasında ibtidâ etmeyi, “إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ” “Ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka” ifadesine kadar doğru bulmamıştır. Yine o, et-Tekvîr, el-İnfitâr, el-İnşikâk, el-Cin, el-Müddessir vb. sûrelerdeki kısa fâsılalar için de benzer şeyin geçerli olduğunu belirtmiştir.⁶¹

⁵⁷ Dâni, *el-Müktefâ*, 141.

⁵⁸ Dâni, *el-Müktefâ*, 141.

⁵⁹ Dâni, *el-Müktefâ*, 239.

⁶⁰ en-Nisâ 4/23.

⁶¹ Dâni, *el-Müktefâ*, 143, 219.

Dânî, vakf-ı kâfi konusunda vakf-ı tâmda olduğu gibi çok sık olmasa da “*ondan daha kâfi*” gibi ara formlar kullanmıştır. Nitekim vakf-ı kâfi dediği yerin sonrasına “*akfi منه*” terimini, öncesine nispetle zikretmiştir.⁶² Yine o, diğer müelliflerin bir kısmının yaptığı gibi art arda gelen aynı terimi her defasında tekrarlamak yerine “*onun benzeri*” terimini kullanmıştır. Örneğin; el-Bakara sûresindeki müdâyene âyeti olarak bilinen Kur’ân’ın en uzun âyetinin hemen başındaki “*إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ*” “*Belli bir süre için (birbirinize borçlandığınız zaman) bunu yazın*”⁶³ ifadesine vakf-ı kâfi ismini veren müellif, sayfanın sonundaki “*فَاتَّئْتُهُ فُسُوقَ بَعْضِكُمْ*” “*Bu sizin için günahkârca bir davranış olur*” ifadesine kadar vakf-ı kâfi demek yerine on yerde “*ومثله*” lafzını zikretmek suretiyle vakf-ı kâfileri bu lafızla birbirine bağlamıştır.⁶⁴

4.1.3. Vakf-ı Hasen: Sonrasıyla lafız ve mana irtibatı bulunan yerde yapılan vakfa, vakf-ı hasen diyen Dâni, bu mahalde vakf yapmanın uygun, güzel fakat sonrasından ibtidâ etmenin uygun olmadığını söylemiştir. Örneğin; el-Fâtiha sûresindeki “*الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*” “*Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân ve Rahîm olan Allah’a mahsustur*” ifadelerinde mefhum anlaşıldığı için vakfetmenin vakf-ı hasen olduğunu beyan eden Dâni, “*مَالِكٍ*” “*Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza günününün (ahiret günününün) mâliki*” ifadelerinden ibtidâ etmenin kabîh olduğunu söylemiştir. Zira bu ifadeler, mecrur olup kendisinden öncesine bağlıdır. Müellif, bu gibi yerlerde nefesin kesilmesi sebebiyle her tâm ve kâfi vakfa ulaşmadan yapılan vakfa, kendi vakf terminolojisinde olmayan *vakf-ı sâlih* ismini vermiştir.⁶⁵ Öte yandan vakf-ı hasen, ilk bakışta vakf-ı kabîhle birebir birbirinin aynısıymış gibi gözükse de dikkatle bakıldığında bu ikisinin birbiriyle tam anlamıyla örtüşmediği görülecektir. Zira vakf-ı hasende, mana ve mefhumun varlığından söz edilirken, vakf-ı kabîhde herhangi bir mana ve mefhum söz konusu değildir.

Diğer taraftan vakf-ı hasenin vakf-ı kâfiyle de farklılıkları vardır. Zira her ikisinde de vakf yapmak uygun olduğu halde her ikisinin sonrasından ibtidâ etmek uygun değildir. Vakf-ı kâfide sonrasından devam edildiği halde vakf-ı hasen de sonrasıyla lafız ve anlam ilişkisi olduğu için durum tam

⁶² Dâni, *el-Müktefâ*, 168.

⁶³ el-Bakara 2./282.

⁶⁴ Dâni, *el-Müktefâ*, 192.

⁶⁵ Dâni, *el-Müktefâ*, 145.

aksidir.

Müellif, vakf-ı haseni, vakf-ı tâm ve vakf-ı kâfiye oranla daha az kullanmış ve diğer vakf çeşitlerinde olduğu gibi bunda da derecelendirme sistemine gitmiştir. Örneğin; vakf-ı hasen dediği mahallin sonrasına, “احسن منه/ondan daha hasen”⁶⁶ terimini zikretmiştir.

4.1.4. Vakf-ı Kabîh: Kendisinde kastedilen mananın anlaşılmadığı yerlere vakf-ı kabîh terimini kullanan Dâni, “بِسْمِ اللَّهِ” “Allah’ın ismiyle” ifadesini okurken “بِسْمِ” lafzında vakfedip “اللَّهُ” lafzıyla ibtidâ yapmayı; yine “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ” “Hesap gününün (ahiret gününün) mâliki” ifadesini okurken “مَالِكِ” lafzında vakfedip “يَوْمِ الدِّينِ” ifadesinden ibtidâ yapmayı buna örnek vermiştir.⁶⁷

Dâni, vakf-ı kabîhle alakalı illet olarak, devamıyla lafzî ve manevî yönden kuvvetli bağa vurgu yapmış, ardından nefesin kesilmesi sebebiyle istem dışı durmaya da *zarûrî vakf* demiştir. O, kurrânın, bu çeşit vakf yapmayı hoş görmeyip hatta yasakladıklarını bildirmiş; böylesi bir mahalde *zarûrî vakf* yapılması durumunda ise durulan yerin gerisinden almak suretiyle tilâvetin yapılması gerektiğini söylemiş ve bu şekilde bir tilâvetin daha evlâ olduğuna dâir görüşleri nakletmiştir.⁶⁸ Bu bilgilerden hareketle, zaruret olmaksızın bu tür mahallerde kasten vakf yapmanın câiz olmadığını anlamak mümkündür.

Dâni, diğer vakf çeşitlerinde olduğu gibi bu vakf çeşidinde de derecelendirme yöntemini tercih etmiştir. Nitekim o, vakf-ı kabîhle beraber vakf-ı akbah terimini de zikretmiştir. Örneğin; “أَنْدَوْلَسُنْ كَقَوْلِ اللَّهِ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا” “Andolsun ki Yüce Allah; diyenlerin sözünü elbette işitti”,⁶⁹ “أَنْدَوْلَسُنْ كَقَوْلِ الَّذِينَ قَالُوا” “Andolsun, diyenler kâfir oldu”,⁷⁰ “وَقَالَتِ الْيَهُودُ” “Bir de Yahudiler, dediler”⁷¹ vb. yerlerde vakf yapmayı vakf-ı akbah “افح” olarak isimlendirmiştir. Zira bu yerlerde vakf yapıp devamındaki “إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ” “Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz” , “إِنَّ اللَّهَ تَالِثُ ثَلَاثَةٍ” , “Allah, üçün üçüncüsüdür”, “يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ” “Allah’ın eli bağlıdır”

⁶⁶ Dâni, *el-Müktefâ*, 169.

⁶⁷ Dâni, *el-Müktefâ*, 148.

⁶⁸ Dâni, *el-Müktefâ*, 148.

⁶⁹ Âli-İmrân 3/181.

⁷⁰ el-Mâide 5/73.

⁷¹ el-Mâide 5/64.

ifadelerinden ibtidâ⁷² yapıldığında İslâm inancıyla bağdaşmayan bozuk ifadeler ortaya çıkmış olacaktır. Oysaki Yüce Allah, kitap ehli ve müşriklerin bu vasıflandırmalarından münezzehtir.

Dânî, vakf-ı kabîhe sebep olan hususlara da değinmiş ve bunları birçok açıdan değerlendirmeye tabi tutmuştur:

- Mâkabiliyle arasının ayrılması sebebiyle anlamın eksik kalması, bozulması ve kastedilenin dışında farklı bir anlama dönüşmesi.
- Anlam tamam olduğu halde sonrasıyla vasledilmesi neticesinde mananın bozulması veya vakf yapılan lafzın öncesinden kasten başlanmaması neticesinde anlamın bozulması.⁷³
- Kendisinden sonraki açıklayıcı vasıfları, vakf yapmak suretiyle birbirinden ayırma neticesinde anlam bozulmalarına sebebiyet vermesi.⁷⁴
- Sonrasında gelen îcap (olumluluk) ifadesini okumaksızın, olumsuz/menfi bir ifade üzerinde vakf yapılması.

Dânî, İbnü'l-Enbârî'nin de yaptığı gibi, diğer vakf çeşitlerine nazaran vakf-ı kabîhe daha az yer vermiştir.

5. Üşmûnî (ö. 918/1513) ve *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* Adlı Eseri

Üşmûnî'nin⁷⁵ *Menâr*'ı, son dönemlerde (XVI. asır) vakf ve ibtidâ

⁷² Dâni, *el-Müktefâ*, 149.

⁷³ Dâni, *el-Müktefâ*, 150.

⁷⁴ Dâni, *el-Müktefâ*, 151.

⁷⁵ Aslen Mısır'ın Üşmûn (Üşmûneyn) şehrinden olup (838/1435) yılında dünyaya gelmiştir. Halit Zavalı, *TDV İslam Ansiklopedisi*'nde Üşmûnî'nin ismini, Ebü'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Muhammed b. İsmâ b. Yûsuf el-Üşmûnî şeklinde zikretse de Üşmûnî, kitabının mukaddimesinde kendini, "Ahmed b. Abdu'l-Kerîm b. Muhammed b. Abdu'l-Kerîm el-Üşmûnî" diye tanıtmıştır. Üşmûnî'nin hıfzı çok kuvvetli olup kendisi, Kur'ân-ı Kerim'i hıfzettikten sonra Nevevî'nin Şâfiî fıkına dâir *Minhâcü't-tâlibîn*, Tâceddin es-Sübkî'nin fıkıh usulüne dâir *Cem'u'l-cevâmi* adlı eserlerini ve İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini de ezberlemiştir. Bilgi için bk. Halit Zavalı, "Üşmûnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/399-400. Üşmûnî'nin hayatıyla ilgili Ebû Abdillâh Evs el-Mukrî'de olduğu gibi yeterli bilgi mevcut değildir. Onun münzevi bir hayatı benimsemesi, vaktini daha çok ilmî çalışmalara hasretmesi, yaşadığı dönemde pek fazla topluma karışmaması gibi nedenlerle, hayatıyla alakalı yeterli bilgi olmadığı söylenmektedir. Bilgi için bk. İbrahim Tetik, *Vakf ve İbtidâ İliminin Âyetleri Anlamlandırılmadık Etkisi, Üşmûnî Bağlamında* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 1. Üşmûnî, ilmî kariyer olarak sadece kıraat ilminde değil, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv, mantık, matematik vb. ilimlerde de temayüz etmiş, öyle ki kendi döneminde Mısır dil âlimleri içerisinde en meşhurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Onun *el-Elfiyye* üzerine telif ettiği şerh, bu eserin en önemli şerhi ve nahiv

alanında yazılmış en önemli eserlerdendir. Son dönemde olması hasebiyle bu alanda daha önce yazılmış zengin bir mirası hazır bulan Üşmûnî, bu zengin mirastan gereği gibi istifade etme gayesine ma'tuf sahâbeden başlayarak kendi dönemine kadarki kaynakların kahir ekserisinden yararlanmışır.⁷⁶

Üşmûnî, eserine vakf ve ibtidâ ilminin öneminden bahsederek başlamış, sahâbenin ve sahâbe dışındaki birtakım ulemanın görüşlerini aktararak bu görüşlerle muvâfık olduğu yerleri belirtmiş, muhalif olduğu yerlerde ise kendi düşüncesini ortaya koymuştur. Üşmûnî, devamla vakf ve ibtidânın tanımını ve tasnifini yapmış; bu tanımlama ve tasnifte kendinden önceki âlimlerden etkilenmesine karşın kendine özgü bir sistem geliştirmeyi başarmıştır.⁷⁷ Nitekim çalışmamızda konu edindiğimiz müellifleri nazar-ı dikkate aldığımızda, çeşitlilik açısından en renkli sistem Üşmûnî'nin sistemidir, diyebiliriz. Zira o, vakfları; ara vakfları saymayacak olsak bile *vakf-ı tâm*, *vakf-ı kâfî*, *vakf-ı hasen*, *vakf-ı salih (câiz)*, *vakf-ı kabîh* şeklinde beşli taksime ayırmıştır. Ara vakfları ise *vakf-ı etemm*, *vakf-ı ekfâ*, *vakf-ı ahsen*, *vakf-ı aslah* *vakf-ı akbah* şeklinde tasnif etmiştir.⁷⁸ Biz, burada ara vakflardan ziyade ana vakflar üzerinde duracağız.

5.1. Üşmûnî'nin Vakf Tasnifi

5.1.1. Vakf-ı Tâm: Sonrası ile lafız ve mana irtibatı olmayan yer, şeklinde tarif eden Üşmûnî, bu mahalde vakfetmenin de sonrasından ibtidâ yapmanın da güzel olduğunu söylemiştir. Ona göre vakf-ı tâm, âyetin herhangi bir yerinde başında, ortasında veya sonunda olabilir. Nitekim uygulamalarına baktığımız zaman ister âyet başı ister ortası isterse de sonu olsun; öncesi ve sonrasıyla lafız ve mana irtibatı yoksa vakf-ı tâm, eğer kıssa sonunda ise bu durumda vakf-ı tâmın bir üst versiyonu olan vakf-ı etemm söz konusu olur. Bununla beraber o, sonrasıyla lafız ve mana irtibatı olmayan bütün kıssaların sonunda yapılan vakfa, vakf-ı etemm demiş değildir. Zaman zaman kıssa sonlarındaki vakfa, vakf-ı tâm da demiştir. Zira ona göre vakfa önemli olan anlamdır. Anlam tamamsa, sonrasıyla lafız ve mana irtibatı yoksa orada bir vakf vardır ve bu vakfın türü de vakf-ı tâmdır.⁷⁹

Üşmûnî'nin verdiği bilgileri âyetler üzerinden örneklendirecek olursak, es-Sâffât 37/137 ile 138. âyetlerini zikredebiliriz. Zira “وَبِالنَّبِيِّ أَفَلَا تَعْقِلُونَ”

kitaplarının en hacimli sayılmıştır. Bilgi için bk. Halit Zavalı, “Üşmûnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/399-400.

⁷⁶ Tetik, *Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi*, 7-10.

⁷⁷ Üşmûnî, *Menâr*, 5-10.

⁷⁸ Üşmûnî, *Menâr*, 10.

⁷⁹ Üşmûnî, *Menâr*, 10.

“وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ” *“Muahakkak ki sizler sabah akşam onların (virâne olmuş beldelerine) elbette uğruyorsunuz. Hâlâ akletmeyecek misiniz?”* ifadesindeki “مُصْبِحِينَ” lafzıyla âyet son bulmuş, yalnız mana tamamlanmamıştır. Bundan ötürü “مُصْبِحِينَ” lafzını bir sonraki âyet başı olan “وَبِالْأَيْلِ” lafzıyla birleştirmek gerektiğini, anlamın bu lafızla kemâle erdiğini söyleyen Üşmûnî, bu durumu “وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ وَبِالْأَيْلِ” *“Muahakkak ki sizler sabah akşam onlara elbette uğruyorsunuz”* ifadesiyle izah etmiştir. Ona göre anlam kendisiyle tamam olduğundan, bir sonraki âyet başında bulunan “وَبِالْأَيْلِ” lafzında vakf yapmak vakf-ı tâm, kıssanın sona ermesinden ötürü “أَفَلَا تَعْقِلُونَ” ifadesinde vakf yapmak ise vakf-ı tâmın bir üst derecesi olan vakf-ı etemdir.⁸⁰

5.1.2. Vakf-ı Kâfi: Üşmûnî, kendisinden sonrası ile lafız yönünden değil mana cihetiyle bağlantısı olduğu için durmanın ve sonrasında ibtidâ yapmanın iyi olduğu yerde yapılan vakfı, vakf-ı kâfi olarak isimlendirip, durulan yeri kendisinden sonrasına ihtiyaç duymayıp, kendisiyle yetinilen yer olarak izah etmiştir.⁸¹ Örneğin; el-Bakara sûresi 2/191 âyetindeki “وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ” *“Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir”* ifadesinin lafzî olarak sonrasıyla bağının olmadığını düşünerek “الْكَافِرِينَ” lafzına vakf-ı kâfi diyen Üşmûnî, bir sonraki âyet olan “فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ” *“Eğer onlar (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse, (şunu iyi bilin ki) Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”* ifadesinin kendisiyle nihâyete erdiği “رَحِيمٌ” lafzına ise bir önceki vakf-ı kâfiye kıyas yaparak onun bir üst derecesi olan vakf-ı ekfâ demiştir.⁸²

5.1.3. Vakf-ı Hasen: Üşmûnî, lafzen sonrasıyla irtibatın devam ettiği halde kelâm tamam olmuş ve anlam bütünlüğü oluşmuş olan vakfa, vakf-ı hasen demiştir. Ona göre anlamı dikkate alarak böyle bir mahalde vakf yapmak uygun görülse de sonrasıyla i’rap noktasında birbirini gerektiren istisnâ-müstesnâ minh, sıfat-mevsûf, bedel-mübdelün minh, hal-zîlhal, te’kid-müekked gibi unsurların arasının açılmasına neden olacak yerlerde vakf yapmak uygun değildir. Zira istisnâ edatında vakf yapılması halinde

⁸⁰ Üşmûnî, *Menâr*, 10.

⁸¹ Üşmûnî, *Menâr*, 11.

⁸² Üşmûnî, *Menâr*, 55.

müstesnâyı zikretmeden anlam tekâmül etmeyecektir.

Üşmûnî'ye göre vakf-ı hasende vakf, âyet içerisinde yapılması durumunda ibtidâ geriden almak suretiyle yapılır. Örneğin; “الْحَمْدُ لِلَّهِ” *“Hamd, Allah’a mahsustur”* ifadesinde vakf yapıldığında, mâkul ve anlaşılabilir bir anlam ortaya çıkar. Yalnız âyetin devamı tilâvet edildiğinde bir eksikliğin var olduğu hemen hissedilir. Bu da Lafza-i Celâl’i anlam cihetiyle tamamlayan “رَبِّ الْعَالَمِينَ” *“Âlemlerin Rabbi”* olan izafet cümlesidir. Yine ona göre vakf, âyet içerisinde yapılması halinde ibtidânın bu izafetle beraber değil, daha öncesinden yapılması gerekir. Şâyet âyet başında olursa her ne kadar sonraki ifadeyle lafız ve mana yönüyle ilgisi olsa da Ümmü Seleme’den (r. anhâ) gelen, *“Hz. Peygamber, el-Fâtiha sûresini okurken her bir âyeti fâsıllı okurdu”* rivâyete dayanılarak geriden almaya gerek yoktur.⁸³

5.1.4. Vakf-ı Sâlih (Câiz): Vakf yapmanın da terk etmenin de mümkün olduğu vakf çeşidine vakf-ı sâlih/câiz diyen Üşmûnî, bununla ilgili şu örnekleri vermiştir:

“وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ” *“sana indirilene de”* ifadesi sonunda vakf yapılmayıp vasl yapılmalıdır. Zira bir sonraki âyet başındaki “و” harfi, atıftır. Yalnız “وَبِالْآخِرَةِ هُمْ” *“Ahirete de kesin olarak inanırlar”*⁸⁴ âyetinde olduğu gibi mefulün, fiile tekaddüm etmesi halinde “و” harfinin atıf harfi olup olmamasına bakılmaksızın, iki konuşanın arasını ayırmak için vakf yapmak gerekir. Bu durumda âyetin takdiri “وَيُوقِنُونَ بِالْآخِرَةِ” şeklinde olur. Buna göre mana, *“Senden önce indirilene de”* ifadesi Yüce Allah katından zikredilmiş, *“Onlar ahiret gününe yakinen inanırlar”* ifadesi de müminler tarafından söylenmiş olur.⁸⁵

Kimi zamanda ayırım, farklı konuşanlar arasında değil de tek bir konuşanın sözlerini ayırma amaçlı da olabilir diyen Üşmûnî, el-Mü’min sûresinden buna örnek vermiştir. Nitekim Yüce Allah, bu sûrede “لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ” *“Bugün mülk (hükümranlık) kimindir?”* diye soru sormakta, yalnız bu suale cevap veren muhatap olmadığı için bizâtihi kendisi “لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ” *“Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah’ındır”*⁸⁶ ifadesiyle cevap vermektedir. Bu âyetteki “الْيَوْمَ” lafzında vakf, “لِلَّهِ” Lafza-i Celâl’de ibtidâ

⁸³ Üşmûnî, *Menâr*, 11-12.

⁸⁴ el-Bakara 2/4.

⁸⁵ Üşmûnî, *Menâr*, 12.

⁸⁶ el-Mü’min 40/16.

yapılması suretiyle Yüce Allah'ın sözlerinin arası açılmış durumdadır.⁸⁷

Üşmûnî'nin verdiği örneklerde de görüldüğü üzere ifadeler birbirne karışmasın diye iki konuşanın arasını ayırmak için yapılan vakf, vakf-ı sâlih/câiz olduğu gibi Yüce Allah'ın "لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ" istifhamındaki vurguya dikkat çekmek için yapılan vakf da vakf-ı sâlih/câizdir.

5.1.5. Vakf-ı Kabîh: Üşmûnî'ye göre lafız ve mana cihetiyle tam olmayan, sonraki ifadeyle sıkı bir bağı bulunan yerde icrâ edilen vakf, vakf-ı kabîhtir. Üşmûnî, bu gibi yerlerde vakf yapılması sebebiyle murâd edilen mana ya anlaşılabilir ya da yanlış anlaşılır demiştir. Örneğin; el-Maûn 107/4, "فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ" "Vay, o namaz kılanların haline ki"⁸⁸ ifadesinde vakf yapılması halinde, Aziz ve Celil olan Yüce Allah, sanki "Namaz kılanlara yazıklar olsun" diyormuş gibi bir algıya neden olabilir. Oysaki buradaki veyl ve tehdit, devamındaki "الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَمِمْتَعُونَ الْمَاعُونَ" "Onlar kıldıkları namazdan gafilidirler. Onlar (ibadetlerinde) gösteriş yaparlar. En küçük bir yardımı dâhi esirgerler" ifadesiyle vasıflanan kişilerdir. Dolayısıyla yanlış anlamayı önlemek için "لِّلْمُصَلِّينَ" lafzında vakf yapılmaması gerekir.⁸⁹

Bu konuya bir başka örneği halk arasında çokça dillendirilen Üşmûnî'nin de zikrettiği en-Nisâ sûresindeki "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ" "Ey iman edenler! Namaza yaklaşmayın"⁹⁰ ifadesini verebiliriz. Zira "الصَّلَاةَ" lafzında vakf yapılması halinde, Yüce Allah'ın namaza yaklaşmayın şeklinde nehyi varmış gibi anlaşılır ve namaz yaklaşılması gereken bir haram konumuna sokulmuş olur. Oysa Yüce Allah âyette, "Ey iman edenler! Sarhoşken, ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de cünüpken gusül yapmadıkça namaza yaklaşmayın" buyurarak namaza engel olan durumların izâle edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla yanlış anlaşılmaya mahal verilmemesi için "الصَّلَاةَ" lafzında vakf değil aksine vasl yapılması gerekir.⁹¹

Üşmûnî, Müslümanın i'tkâdına uymayan birtakım ifadelerin ortaya çıkmasına neden olacak vakfları zaman zaman vakf-ı akbeh olarak da isimlendirmiştir. Örneğin; "لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ" "Andolsun, 'Allah, üçün

⁸⁷ Üşmûnî, *Menâr*, 12.

⁸⁸ el-Maûn 107/4.

⁸⁹ Üşmûnî, *Menâr*, 12.

⁹⁰ en-Nisâ 4/43.

⁹¹ Üşmûnî, *Menâr*, 12.

üçüncüsüdür' diyenler *kâfir oldu*⁹² ifadesindeki “قَالُوا” lafzında vakfedilmesi halinde, geriden almaksızın sonrasında ibtidâ edilmekle, söyleyenlerle-söyledikleri sözün arası açılacak “*Şüphesiz ki Allah için üçüncüsüdür*” şeklinde bir ifade ortaya çıkacaktır. Oysaki Yüce Allah, bu gibi vasıflardan münezzehtir.⁹³

Bu aşamaya kadar müelliflerin eserlerinin genel tahlilinin yanı sıra vakf çeşitlerini ve bu vakflara yükledikleri anlamları vermiş bulunuyoruz. Verdiğimiz bu bilgilerin ardından şimdi bu bilgilerin âyetler üzerinde pratiğe yansımalarına bakacağız.

C. Müelliflerin Vakf Tercihlerinin Âyetlere Yansıması

1. Bir Müellifin Aynı Yerle İlgili Olarak Birden Çok Vakf Tercihinde Bulunması

Vakf ve ibtidâ ilmiyle ilgili eser telif eden müellifler, vakfla ilgili tespitlerini yaparlarken âyet ve lafızları tek boyutlu ele almamışlar; âyet ve lafızları, kıraat farklılıklarından nahvî konumuna varıncaya kadar birçok açıdan ele alıp değerlendirmişlerdir. Bu da haliyle vakf tayininde çeşitliliği beraberinde getirmiştir. Biz meseleyi bir müellif üzerinden ele alıp örneklendirecek olursak; el-Bakara sûresindeki *الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ* *يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ وَالَّذِينَ هُمْ يُوقِنُونَ أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ*

“... Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar. Ve onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar...” ifadesinde “هُدًى” lafzıyla ilgili vakf çeşidinin, sonraki âyetin kendisiyle başladığı “الَّذِينَ” ism-i mevsûlunun konumuna göre değiştiğini görürüz. Zira *el-Müktefâ* isimli eser müellifi Dâni'ye göre “الَّذِينَ” ifadesi ibtidâ-i kelim olarak kabul edilip mübtedâ olduğu düşünülürse bu ifadenin haberi, beşinci âyetteki “أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ” ifadesi olur ve bu durumda “هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” ifadesinde vakf yapmak, vakf-ı tâmdır. Eğer “هم” zamiri takdir edilerek mübtedâ yapılırsa, “الَّذِينَ” ism-i mevsûlu “هم الذين” *“bunlar öyle kimseler ki”* şeklinde ref makamında takdir

⁹² el-Mâide 5/73.

⁹³ Üşmûnî, *Menâr*, 12, 13.

edilen mübtedânın haberi kabul edilirse bu durumda “هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” ifadesinde vakf yapmak, vakf-ı kâfidir. Ancak “أَعْنِي الَّذِينَ” “müttakilerle şunları kasdediyorum” şeklinde fiil, fâil takdir edilerek söz konusu ism-i mevsûl, nasb makamında mef’ul kabul edilirse bu durumda “هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” ifadesinde vakf yapmak yine vakf-ı kâfidir. Eğer “الَّذِينَ” ism-i mevsûlu “لِّلْمُتَّقِينَ” ifadesinin sıfatı olarak kabul edilip mecrûr makamında tilâvet edilirse, bu durumda “هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” ifadesinde vakf yapmak, vakf-ı hasendir.⁹⁴

Örnekte de görüldüğü üzere vakfın kategorik taksimi, vakf çeşitlerinin tayini, nahvî ve dolayısıyla mananın niteliğine bağlı olarak değişmektedir. Öyle ki dört vakf çeşidine sahip olan Dâni, câiz vakf kapsamında değerlendirilen vakf çeşitlerinin (tâm/kâfi/hasen) tamamını bir vakf mahalli için zikretmiştir. Bu da vakf ve ibtidâ ilminin basit bir ilim olmadığını; aksine kıraat, nahiv, i’rab gibi ilimleri ihâta eden ve her bir mahal için çok boyutlu düşünmeyi gerekli kılan bir ilim olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Farklı Müelliflerin Aynı Yerle İlgili Olarak Farklı Tercihlerde Bulunması

Yukarıda görüldüğü üzere bir müellif, bir vakf yeri için birden çok vakf tercihinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra birçok âlim, vakf terminolojilerinde benzer vakf çeşitleri zikretmelerine rağmen bir vakf mahalli için farklı vakf tercihinde bulunmuşlardır. Zira bu alanda müdevven eserlerde durak yerleriyle ilgili dile getirilen görüşlerde ictihad boyutu olması hasebiyle farklılıklar kaçınılmaz olmuştur.⁹⁵ İşte biz bu başlık altında birden çok müellifin bir vakf mahalli için farklı içtihatlarını örnek âyet üzerinde değerlendirmek istiyoruz. Mesela; el-Bakara 2/19. âyetteki “وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ” “Oysa Yüce Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır” ifadesindeki “بِالْكَافِرِينَ” lafzına neredeyse müelliflerin her biri farklı vakf tercihinde bulunmuşlardır. Nitekim İbnü'l-Enbârî, *vakf-ı hasen* demiş;⁹⁶ Nehhâs, kendisi *vakf-ı hasen* şeklinde nitelemekle beraber Ebû Hâtim'in (ö. 255/869) *vakf-ı tâm* dediğini nakletmiştir.⁹⁷ Aynı yeri İbn Evs el-Mukrî⁹⁸ ve Dâni, *vakf-ı kâfi*,⁹⁹ Üşmûnî ise

⁹⁴ Dâni, *el-Müktefâ*, 159.

⁹⁵ Mustafa Karagöz, “Uzak Bir Mananın Ayetlerdeki Vakf Yerine Etkisi, el-A'râf Sûresinin 188. Âyeti Örneği” *Bilimname* 34/2 (2017), 33.

⁹⁶ İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, 501.

⁹⁷ Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, 41, 42.

⁹⁸ İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 8a.

⁹⁹ Dâni, *el-Müktefâ*, 161.

vakf-ı ekfâ şeklinde belirlemede bulunmuştur.¹⁰⁰

Bu ifadenin i'rabına baktığımızda “والله” lafzı mübtedâ, “مُحِيطٌ” lafzı haber, “بِالْكَافِرِينَ” ifadesi ise car ve mecrûr olup “مُحِيطٌ” lafzına râcidir. Dolayısıyla “والله مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ” ifadesi ana unsurları tam bir isim cümlesi olup müste'nefe (yeni bir cümle) konumundadır. Diğer bir ifadeyle öncesi ve sonrasıyla lafzî bir bağı söz konusu değildir. “بِالْكَافِرِينَ” lafzından sonra gelen bir sonraki âyet başı olan “يَكَادُ الْبَرُّقُ” ifadesi de mukârebe (yaklaşma) muzari fiil, başlangıç (müste'nefe) cümlesi konumunda olduğundan öncesiyle lafzî bir bağı yoktur.¹⁰¹

Müelliflerin söz konusu yerle ilgili vakf tercihlerine baktığımız zaman bu mahallin öncesi ve sonrasıyla herhangi bir lafzî bağı söz konusu olmamasına rağmen müelliflerin hemen hepsi nahiv, kıraat, i'rab vb. bir gerekçeye değinmeksizin neredeyse her bir vakf çeşidini zikretmişlerdir. Öyle ki sonrasıyla lafız ve mana irtibatı olduğu için kendisinde vakf yapmanın iyi, ancak devamından ibtidânın iyi olmadığı *vakf-ı haseni*; sonrasıyla lafız ve mana yönünden irtibatı olmadığı yerde yapılan *vakf-ı tâmi*; sonrasıyla lafız yönüyle değil anlamca irtibatı olduğu için kendisinde hem vakf yapmanın hem de sonrasında ibtidâ yapmanın uygun olduğu *vakf-ı kâfiyi* ve son olarak *vakf-ı kâfiye* göre daha uygun vakf yeri olan *vakf-ı ekfâyi* tercih etmişlerdir.

3. Farklı Müelliflerin Aynı Yerle İlgili Olarak Ortak Kanaate Sahip Olması

Üst başlıklarda müelliflerin vakfla ilgili ihtilaf hallerini müşahade ettik. Bu başlık altında ise üst başlıkların aksine müelliflerin ittifak hallerini ele alacağız. Zira müellifler, vakf çeşitlerini tayinde nadir de olsa zaman zaman birliktelik de sergilemişlerdir. Örneğin; el-Bakara 2/207. âyette “والله رُؤْفٌ بِالْعِبَادِ” *“Yüce Allah, kullarına karşı çok şefkatlidir”* ifadesi sonuna İbnü'l-Enbârî,¹⁰² Nehhâs,¹⁰³ İbn Evs el-Mukrî,¹⁰⁴ Dâni¹⁰⁵ ve Üşmûnî¹⁰⁶ vakf-ı tâm demişlerdir.

Âyetin i'rabına baktığımız zaman “والله” lafzı mübtedâ, “رُؤْفٌ” lafzı haber, “بِالْعِبَادِ” ifadesi ise car ve mecrûr olup “رُؤْفٌ” lafzına râci konumdadır. Dolayısıyla

¹⁰⁰ Üşmûnî, *Menâr*, 35.

¹⁰¹ Muhammed Tayyib İbrâhim, *İ'rabu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dârun Nefâis, 1427/2006), 4.

¹⁰² İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, 548.

¹⁰³ Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, 95.

¹⁰⁴ İbn Evs el-Mukrî, *el-Vakf ve'l-ibtidâ*, 11b.

¹⁰⁵ Dâni, *el-Müktefâ*, 183.

¹⁰⁶ Üşmûnî, *Menâr*, 57.

“وَاللَّهُ رُؤُفٌ بِالْعِبَادِ” ifadesi ana unsurları tam, müste’nefe (başlama) cümlesidir. Diğer bir ifadeyle öncesi ve sonrasıyla lafzî bir bağı söz konusu değildir. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” nidâ-münadâ ifadesi de müste’nefe (başlama) konumunda olduğu için öncesiyle lafzî bir bağı söz konusu değildir.¹⁰⁷

Dikkat edilirse bir önceki (Farklı müelliflerin aynı yerle ilgili olarak farklı tercihlerde bulunması) başlık altında örnek olarak verdiğimiz el-Bakara 2/19. âyetindeki “وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ” ifadesi ile bu başlık altında işlediğimiz yine aynı sûrenin 2/207. âyetindeki “وَاللَّهُ رُؤُفٌ بِالْعِبَادِ” ifadeleri, i’rab olarak bire bir örtüşmektedir. Fakat müelliflerin vakf tercihleri her ikisi için birbirinden farklı olmuştur. Diğer bir ifadeyle ilk örnek için müellifler kendi aralarında birbirleriyle ihtilaf halindeyken ikinci örnek için ise vakf-ı tâm diyerek ittifak halindedirler. Zira bu iki âyetin sibakındaki (sonrasındaki) âyetlere baktığımızda her ikisinin de müste’nefe konumunda olduklarını, dolayısıyla bu iki âyetin sonrasıyla lafzî bir bağının bulunmadığını görüyoruz.

Müelliflerin farklı tercih, ortak kanaat başlıkları altında verdiğimiz örnekleri bir bütün olarak değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda şunları söylemek mümkün gözükmektedir: Vakfın kategorik taksimi, kimi zaman nahvî, kimi zaman i’rabî kimi zaman kıraat farklılığı ve kimi zaman da mana farklılığına bağlı olarak değişmiştir. Bununla birlikte nahiv, kıraat, i’rab ve mana konularında muvafık olursa da yine çoğu zaman vakf türü açısından farklılıklar oluşabilmektedir. Bu da göstermektedir ki kaideler ve kurallar ne kadar kalın çizgilerle belirlenirse belirlensin bu kaide ve kuralların yanı sıra müellifin zihin dünyası, ilmî birikimi, özel tutumu, yaşadığı çevre, içinde bulunduğu toplum vb. birçok faktörün etkisiyle yine vakf çeşidi tayin ve tespitinde farklılıklar oluşabilmektedir.

Bu aşamaya kadar meşhur beş âlimin sırasıyla, İbnü’l-Enbârî, Nehhâs, İbn Evs el-Mukrî, Dâni ve Üşmûnî’nin eserlerinin genel özelliklerini ve vakf taksimini örnekleriyle verdik. Ardından bu müelliflerin çoğunlukla aynı vakf taksimini zikretmelerine rağmen mushaf üzerinde pratiğe yansımalarının aynı olmadığını örnekledik. Bundan sonraki süreçte bu eserlerin belirgin özelliklerini kavrayabilmek adına birbirleriyle olan ortak yanlarını ve farklı özelliklerini birkaç cümleyle ele alarak yukarıda verdiğimiz bilgilerin hulasasını çıkarmak istiyoruz.

¹⁰⁷ Muhammed Tayyib İbrâhim, *İ’rabu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 32.

D. Müelliflerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Bu başlık altında mümkün mertebe müelliflerin vakfla ilgili benzerliklerinin daha belirgin hale gelmesi için görsel bir tablo vermek istiyoruz. Zira bununla bu beş müellifin vakf tasnifinin mantalitesi daha iyi anlaşılacak ve taksimlerinin bir bütün olarak bir arada görülmesi sağlanacaktır.

Bu tablo, müelliflerin genel kabule göre vefat tarihleri esas alınmak suretiyle kronolojik olarak oluşturulmuştur.

Tablo 1. Vakfın Kısımları

		Vakf Tasnifleri	Vakf-1 Tâ'm	Vakf-1 Kâfi Vakf-1 hasen	Vakf-1 Hasene	Vakf-1 Sâlih/Câiz	Vakf-1 Kabîh
1	İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940)	3	+		+		+
2	Nehhâs (ö. 338/950)	4	+	+	+	+	
3	İbn Evs el-Mukrî (ö. 366/978)	3	+	+	+		
4	Dânî (ö. 444/1053)	4	+	+	+		+
5	Üşmûnî (ö. 918/1513)	5	+	+	+	+	+

- Tabloda da müşahade edildiği üzere vakf-1 tâ'm ve vakf-1 hasen ismini kullanma konusunda İbnü'l-Enbârî, Nehhâs, İbn Evs el-Mukrî, ed-Dânî ve Üşmûnî aynı noktada buluşmuşlardır.
- Müellifler, vakf-1 tâ'm ve vakf-1 hasenden sonra vakf-1 kâfiyi kullanma noktasında çoğunluk oluşturmuşlardır.
- Müelliflerin hiçbiri, vakf tasnifi konusunda bir diğeri ile tam anlamıyla birebir mutabık olmamış, yalnız çoğunlukla benzerlik arz etmişlerdir.
- İbn Evs el-Mukrî, vakf sayısı açısından İbnü'l-Enbârî'yle özdeşken vakf ismi konusunda Nehhâs'la benzerlik arz etmektedir.
- İbn Evs el-Mukrî, remiz kullanma açısından diğerlerinden ayrılmıştır.

Sonuç

Anlamı bozup tahrif ve tağyir etmeyecek yerde kıraati kesip nefes almak olan *vakf* ile anlam bütünlüğü uygun olan yerlerden tekrar kıraate devam etmeyi ifade eden *ibtidâ* ilmi, tarih boyunca Kur'ân tilavetinin en önemli mevzularından biri olmuştur. Dolayısıyla sadece tilavet eden açısından değil, aynı zamanda dinleyicinin de Kur'ân tilavetinden azami derecede istifade etmesi için okuyucunun vakf yapılacak yerlere özen göstermesi ihmal edilmeyecek derecede önemli bir mesele olup daima önemini korumuştur.

Vakf ve *ibtidâ*, Kur'ân'ın nüzulüyle beraber şifahi düzeyde Kur'ân tilâvetinde yerini bulmuş olsa da hicrî ikinci asrın başlarında bu alanda tedvin sürecine girilmiş, tarihi seyirle birlikte günümüze dek hemen her asırda birçok müellif bu sahada eser telif etmiştir. Müellifler, birbirlerinden her ne kadar etkilenmiş olsa da zamanla her biri bu alanda kendi sistemini kurmuş ve buna bağlı olarak vakf ve türevlerinin tespit ve tayinine gitmişlerdir. Yapılan çalışmalara genel olarak baktığımızda bu müelliflerin bir kısmı sadece vakf ve *ibtidâ* ilminin Kur'ân kıraati açısından önemi üzerinde durmuş; müstakil eser telif etmeyip tefsir, kıraat ve tecvîd gibi ilim dalları içinde bölüm veya bab başlığı altında vakf ve *ibtidâ* ilminin tanımı ve genel kaidelerini hatırlatmışlardır. Diğer bir kısım müellifler ise vakf ve *ibtidâ* ilmiyle alakalı genel bilgiler vermenin yanı sıra Kur'ân'ı baştan sona sûre sûre ele alarak remiz veya vakf ismi vermek suretiyle eser telif etmişlerdir. Bu bağlamda konu edindiğimiz meşhur beş müellifin eseri, vakf ve *ibtidâ* ilmiyle alakalı genel bilgiler vermenin yanı sıra Kur'ân'ı baştan sona ele alarak remizli veya remiz belirlemeksizin vakf çeşidini pratikte ortaya koyan müstakil eser hüviyetindedirler.

Çalışmamızda konu edinip değerlendirme yaptığımız bu müstakil eserler, alanında kendisinden sonraki pek çok müellife hem örnek olmuş hem öncülük etmiştir. Bu eserler, İbnü'l-Enbârî'nin *Îzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'sı*, Nehhâs'ın *Kitâbü'l-kat' ve'l-i'tnâfı*, İbn Evs el-Mukrî'nin *el-Vakf ve'l-ibtidâ'sı*, Dâni'nin *el-Müktefâ'sı* ve Üşmûnî'nin *Menârı*dır. Değerlendirmeye aldığımız bu eser müelliflerinin her biri farklı asırda olmasa da her biri farklı coğrafyada yaşamış, vakf ve *ibtidâ* ilminde otorite oldukları bu alanda yapılan çalışmaların pek çoğunda referans gösterilmeleriyle ortaya konmuştur.

Değerlendirmede elde ettiğimiz bulgulara göre bu müellifler, vakf ve *ibtidâ* alanında çoğunlukla aynı kavramları kullanmış olsalar da mushaf üzerinde bir müellifin bir istilahlı ortaya koyduğu şeyi, diğer birtakım

müellifler farklı bir terimle ortaya koymuş veya herhangi bir ıstılah zikretmemişlerdir. Nitekim bazı müelliflerin, kimi vakf mahalleri için vakf-ı tâm ismi verdiği yere bazısı vakf-ı kâfi, bazısının vakf-ı kâfi ismine karşılık bazısı vakf-ı hasen demiş, bazısının vakf-ı hasen ismine karşılık bazısı herhangi bir vakf belirlememiştir. Öte yandan bazen bir tek müellif, kıraat farklılıkları, nahvî konumu vb. durumları göz önünde bulundurarak bir mahal için birden çok vakf tercihinde bulunmasına karşın bir diğerk müellif, tek bir vakfla yetinmiştir. Bu da vakfın kategorik taksiminin, kimi zaman nahve, kimi zaman i'raba, kimi zaman da kıraat farklılığına bağılı olarak değıştığını göstermektedir. Bununla birlikte nahiv, kıraat ve i'rab konularında mutabık olursa bile çoğı zaman vakf türevi açısından farklılıkların oluştuğı tespit edilmiştir. Bu da göstermiştir ki vakf çeşidi ve mahalli belirlemede kaide ve kurallar ne kadar belirgin olursa olsun bu kaide ve kuralların yanı sıra müellifin zihin dünyası, ilmî birikimi, özel tutumu, yaşadığı çevre gibi pek çok faktörün yadsınamaz etkileri vardır.

Ele aldığımız bu çalışmada son cümleler olarak müelliflerin kullandıkları vakfların; vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen, vakf-ı sâlih ve vakf-ı kabîh olduğu görülmüştür. Mezkûr müellifler arasında vakf tanım ve terimlerinde büyük oranda mutabakat olmasının aksine, mushafın geneli üzerindeki uygulamaların çoğunlukla farklı olduğu müşahade edilmiş, yalnız burada makalenin boyutu dikkate alınarak sınırlı örneğe yer verilmiştir. Bir diğerk ifadeyle müelliflerin teoride var olan birlikteliğı, pratikte yerini farklılığa bırakmıştır. Bu da benzer terimleri zikreden müelliflerin mushaf üzerindeki uygulamaları da benzerdir algısının tashihe muhtaç olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- AYKUT, Süleyman. *Ebû Ca'fer En-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âli İmrân Sûresinin Kıraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- ÇETİN, Abdurrahman. "Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 31-40.
- ÇETİN, Abdurrahman. "Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 13-30.
- ÇETİN, Abdurrahman. "Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/459-461. İstanbul: TDV Yayınları,

1993.

DÂNÎ, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed. *el-Müktefâ fi'l-vakf-i ve'l-ibtidâ*. thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî. Beyrut: 1407.

DÜHEYİM, Mehdî. *Mefâhîmu'l-vakfi ve'l-ibtidâi abra'l-merâhili't-târihiyye*. Bikülliyeti'l-Ülûmi'l-İslâmiyye, Câmiatu'l-Cezair, ts.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as. *es-Sünen*, nşr. Ahmed Sa'd Ali. Mısır: 1952.

EROĞLU, Muhammed. "Nehhâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/542-543. İstanbul: 2006.

GÜNEY, Fikri. "Ebû Ca'fer Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni'l-Kur'ân'ı". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015), 156-176.

HUSARÎ, Mahmud Halil. *Me'âlimü'l-ihtidâ ilâ ma'rifeti'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. Kahire: 2009.

IŞIK, Emin. "İbnü'l-Enbârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/24-26. İstanbul: 2000.

İBN EVS el-MUKRÎ, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *el-Vakf ve'l-ibtidâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, ts. 0a-64b.

İBNÜ'L-ENBÂRÎ, Ebû Bekr Muhammed bin el-Kâsım bin Beşşâr. *Îzâhu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dımaşk: 1971.

İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kıraati'l-'aşr*. nşr. Ali Muammed Debbâ. Mısır: ts.

İBNÜ'L-CEZERÎ. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. thk. C. Bergstraesser. Beyrut: Daru'l- Kütübî'l- İlmiyye, 1971.

İBNÜ'L-MULAKKİN, Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Mısrî. *Tabakâtü'l-evliyâ*. thk. Nuruttin Şerîbe. Mektebü'l-Hânicî, 1514/1994.

İBRAHİM, Muhammed Tayyib. *İrabu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dârun Nefâis, 1427/2006.

İSHÂK, Ali Şüvâh. *Mu'cemu musannefeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyâd: Dârun-Rufâiyyi, 1403/1983.

KARAGÖZ, Mustafa. "Uzak Bir Mananın Ayetlerdeki Vakf Yerine Etkisi, A'râf Sûresinin 188. Âyeti Örneği". *Bilimname* 34/2 (2017), 31-93.

KOYUNCU, Recep. *Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Vakf ve İbtidânın Rolü, İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî ve Secâvendî Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

MÂLİKÎ, Ebû Bekr b. el-Arabî el. *Ârizatü'l-ehvezî bi şerhi sahîhî Tirmizî*.

Beyrut: 2008.

MUNÂVÎ, Muhammed Abdurraûf, *el-Kevêkibu'd-dürriyyetü fî terâcimi's-sâdiseti's-sûfiyye*. thk. Ahmed Ferîd el-Meîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, 1429/2008.

NEHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî. *el-Kat' ve'l-i'tinâf*. thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî. Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 1992.

SAFEDÎ, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es. *Kitâbü'l-vâfi bi'l-vefeyât*. Berlin: Das Arabsche Buch, 1999.

SEHÂVÎ, Ebü'l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed b. Abdüsselam es. *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1408/1987.

SEZGİN, Fuat. *Târihu't-türâsi'l-Arabî*. el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 1411/1991.

SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es. *Sirâcü'l-münîr fî tertîbi ehâdisi Sahîhi'l-Câmi's-Sağîr*. thk. Isâm Mûsâ Hâdî. 1430/2009.

TAYYÂR, Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et. *Vukûfu'l-Kur'ân ve eseruhâ fi't-tefsîr*. Medine: el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 1431.

TEMEL, Nihat. *Kıraat İlminde Vakf ve İbtidâ*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.

TETİK, İbrahim. *Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırılmadaki Etkisi, Üşmûnî Bağlamında*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

TİRMİZÎ, el-İmamü'l-Hâfız Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et, *el-Câmiu'l-Kebîr-Sünenü Tirmîzî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.

UZUN, Yakup. *İbn Evs el-Mukrî'nin el-Vakf ve'l-İbtidâ Adlı Eserinin Tahlili ve Görüşlerinin Mukayesesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

ÜŞMÛNÎ, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerim. *Menâru'l-hudâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Kahire: el-Matbatü Mustafâ el-Bânî, 1393/1973.

ZAVALSIZ, Halit, "Üşmûnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/399-400. İstanbul: 2012.

ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz Şemsuddîn Ebû Abdullah. *Tezkiratü'l-huffâz*. thk. Abdurrahmân b. Yahya el-Muallimî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, 2009.

ZEHEBÎ, Şemseddin. *Tabakâtu'l-kurrâ*. Riyâd: Merkez Melik Faysal li'l-Buhûs

Yakup UZUN

---

ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1997.

ZERKEŞÎ, Bedru'd-Dîn. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru't-Türâs, 2008..

FROM THEORY TO PRACTICE WAKF AND IBTIDA

 Yakup UZUN^a

Extended Abstract

Foundation and ibtida have an undeniable place in the recitation of the Quran. Considering that not every person who reads the Quran will know Arabic and have a grasp of the subtleties of this language, the importance of waqf and ibtida will be understood better. Because, the foundation, which is to cut the qiraah and breathe instead of distorting it and distorting it, and the ibtidâ ilmi, which means continuing to recite in places with suitable meaning, has been one of the most important subjects of the Quran recitation throughout history. Not only for the recipient, but also for the listener to benefit from the recitation of the Qur'an to the maximum extent, the reader's attention to the places where the foundation will be made is an important issue that will not be neglected and has always maintained its importance.

Although Waqf and ibtida have found their place in the verbal recitation of the Quran with the Qur'an, many authors have written works in this field in almost every century until today, with the historical course that entered into the process of teaching with the beginning of the second century. Although the authors were influenced by each other, over time, each of them established their own system in this field and accordingly went to the determination and determination of their foundation and its derivatives. When we look at the studies in general, some of these authors only emphasized the importance of the science of foundation and ibtida in terms of the Quran recitation, they did not compile individual works but reminded the definition and general rules of the science of foundation and ibtidâ under the heading of chapter or bab within the branches of science such as tafsir, qiraat and tajwid. In addition to giving general information about the science of foundation and ibtida in some other authors, they have compiled works by

---

^a Ph.D. Lecturer, Erciyes University, uzuny571@gmail.com

giving the Quran from beginning to end and naming the surah as remiz or foundation. In this context, the works of the famous five authors that we have discussed in this study, in addition to giving general information about the science of foundation and ibtida, are in the form of individual works that reveal the type of foundation in practice by taking the Quran from the beginning to the end, without determining the reminiscent or remiz.

Among these works, Ibnü'l-Anbâri's *Izâhu'l- Waqf ve'l-Ibtida* has an important place in the subject of foundation and ibtida and is an important reference source for every person who has an interest in this field, works and works after him. It is one of the first and most famous of the printed works that can reach today. In his work, the author divided foundations into three sections: waqf-ı tâm, waqf-ı hasen and waqf-ı kabîh.

Nehhas 'work named *al-Kat' ve'l-I'tinâf* has an important place in Quran recitation, foundation and ibtida and includes the whole Quran. The author, from the virtue of the Quran, Hz. After mentioning the qualities of the Prophet's (pbuh) recitation and the method of educating his companions, he mentioned the companions and natural ones who are known about waqf and ibtida, and then briefly and briefly put forward the need for this knowledge in the book's holy chapter. As for the foundation classification of Nehhas, he divided the foundations into four sections, namely waqf-ı tâm, waqf-ı kafi waqf-ı hasen, and foundation-ı shalih/câiz.

Ibn Evs al-Mukrî's work named *al-Waqf ve'l-Ibtida*, which we can call early, is a work that we can call early, presented to the benefit of people in the first half of the fourth century, and has an undeniable place in the field of foundation and ibtida. As a matter of fact, this work was admired and praised by Ibn al-Jezerî, one of the prayers of the field, as "the most beautiful work of the science of waqf and ibtida". This work of the author is sixty-four leafs and is the only manuscript available to us. The author mentioned the basmala, praise and salvel at the beginning of the work, as it is customary in the first seven leaves, and then explained the reasons for the move along with verses. Foundations: waqf-ı tâm divided it into three divisions as waqf-ı kafi and waqf-ı hasen, and presented an original system for each of them by determining the symbol/symbol that was not yet available in those days. These saints are also inspired by the mim of the Arabic full word "م" for waqf-ı tâm; "ك" inspired by the word "enough for waqf-ı kaffi"; For waqf-ı hasen, it is the letter "ح" inspired from the word ha of the word hasen.

Dânî's work entitled *al-Müktefâ fi'l- Waqfi ve'l-Ibtida*, which he wrote about

---

foundation and ibtida, became an important reference source for every person who was interested in this field, gave works, and made research after him. This work, authored by Dâni, has an important place in its field and includes the entire Quran. In his work, Dâni divided foundations into four sections: waqf-1 tâm, waqf-1 kalfî waqf-1 hasen and waqf-1 kabîh.

Üşmûnî's Menâr is one of the most important works written in the field of foundation and ibtida recently. Üşmûnî, who has found a rich heritage written in this field before due to its recent period, has benefited from most of the resources starting from the ma'tuf companions up to his time in order to benefit from this rich heritage properly. Üşmûnî divided the foundations into five divisions, namely waqf-1 tâm, waqf-1 kalfi, waqf-1 hasen, foundation-1 salih (charity), and foundation-1 kabîh.

These authors, who we discussed in the article, mostly used the same concepts in the field of foundation and ibtida. Their application on mushaf alone has mostly been different. As a matter of fact, what an author put forward with a term, some other authors have put forward with a different term or did not mention any terms. For example, some authors named waqf-1 tâm for some foundation sites, some did not designate waqf-1 kalfî, some were named waqf-1 kalfi, some were waqf-1 hasen, some were not named waqf-1 hasen. On the other hand, sometimes a single author, differences in recitation, nahwî position and so on. Considering the circumstances, although he preferred more than one foundation for a locality, another author was content with a single foundation. This shows that the categorical division of the foundation changes sometimes due to the difference of nahve, sometimes i'raba and sometimes qiraat. However, even if the issues of nahiv, qiraat and i'rab are agreed, it has been determined that there are often differences in terms of foundation derivative. This shows that no matter how clear the rules and rules are in determining the type of foundation and the locality, besides these rules and rules, many factors such as the author's mental world, his scientific knowledge, his special attitude, and the environment he lives in have undeniable effects.

Keywords: Qiraat, Mos'haf, Meaning, Waqf, Ibtida, Ramz.

